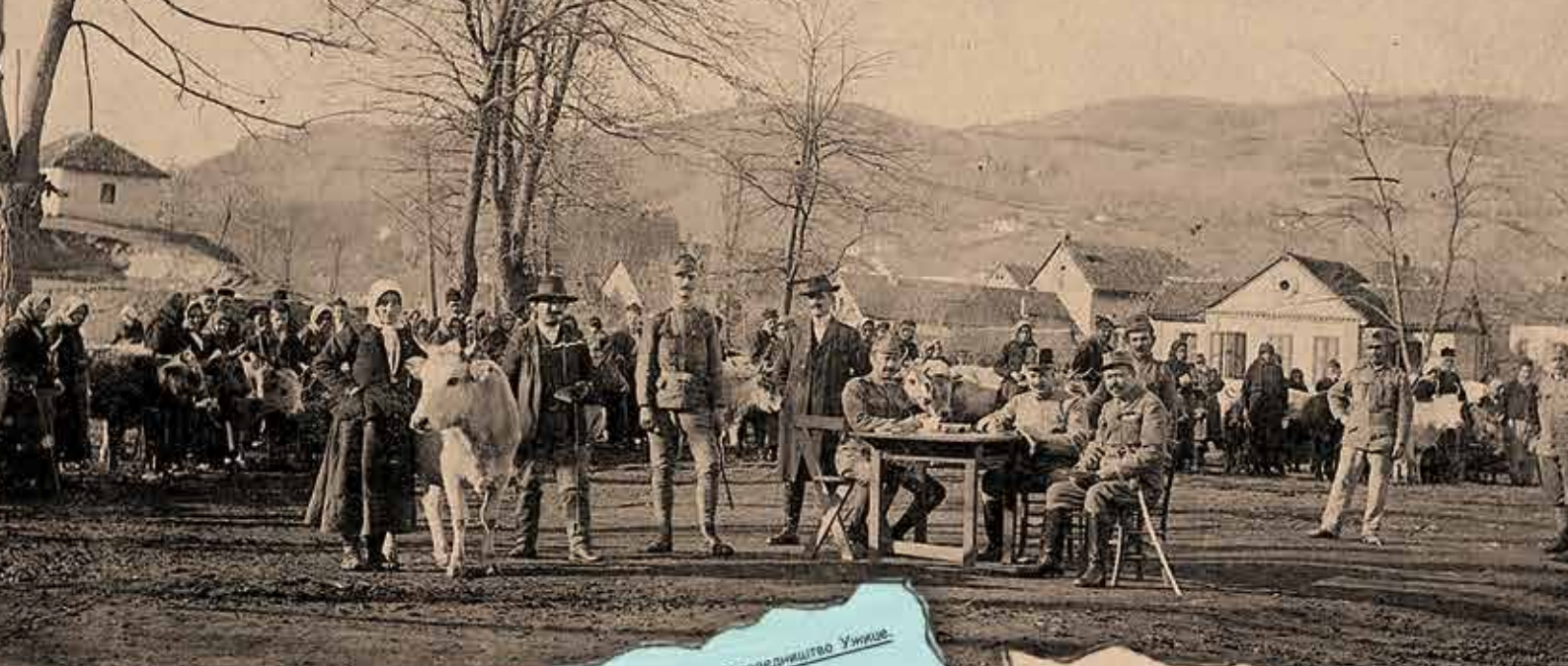

УЖИЦЕ ПОД АУСТРОУГАРСКОМ ОКУПАЦИЈОМ И ОСЛОБОЂЕЊЕ 1915 – 1918.

100 ГОДИНА ОД ЗАВРШЕТКА ВЕЛИКОГ РАТА

h. Kreiskommando Užice.

Kundmachung über das Verbot und Bestrafung des Waffenbesitzes.

Der Waffenbesitz wird im Wege des staatsrechtlich-
lichen Verkehrs mit dem Tode bestraft.
Unter Waffenbesitz ist der Besitz, das Führen
und das Mitführen von Gewehren, Pistolen und
Musketen und dergleichen zu verstehen.
Im Interesse der öffentlichen Sicherheit ist
es demnach die Bevölkerung des Kreiskommandos
auf das strengste verboten, dass sie aus schuss-
waffen Kalibern, die sie zu schusswaffen
machen könnten, als die Waffenbesitzer sind zu
bewahren. Jede Art von Waffenbesitz ist als
verboten zu betrachten. Die gleiche Bestrafung gilt
für jeden Ort und Gebiet für den Waffenbesitz
in bewaffneter Form. Die gleiche Bestrafung gilt
auch für jeden Ort und Gebiet für den Besitz
von Munition. Die gleiche Bestrafung gilt auch
für den Besitz von Munition, welche auch der
Bewaffnung der Bevölkerung, sondern auch der
Bewaffnung der Bevölkerung ist. Die gleiche
Bestrafung gilt für den Besitz von Munition, welche
auch der Bevölkerung ist. Die gleiche Bestrafung
gilt für den Besitz von Munition, welche auch der
Bevölkerung ist. Die gleiche Bestrafung gilt für
den Besitz von Munition, welche auch der Bevölkerung
ist. Die gleiche Bestrafung gilt für den Besitz von
Munition, welche auch der Bevölkerung ist.

Užice, am 1. Dezember 1917.

Der Kreiskommandant:
Kruess, Oberst m.p.

Ц. и. н. Окр. Заповедништво Ужице.
16. 1918.

Objava o zabrani i kazni posedo- vanja oružja.

Posedovanje oružja kažnjivo se protiv
društva.
Pod posedovanjem oružja treba podrazume-
vati posjedovanje istoga u odličnoj vojnoj
opremanji, kao što su: puške, pištolji, mačevi,
kardovi, kopljevi i slično.
U interesu javne bezbjednosti, da se
održava mir i sigurnost, zabranjuje se
svima, bez obzira na spol, narodnost i
vjerovještvo, da u svojim domovima, u
posjedima, u radionici, u kancelariji, u
ostaloj prostoriji, u svakom mjestu, gdje
se nalaze ljudi, imaju oružje, osim ako
to oružje pripada vojsci, policiji, žandar-
meriji, ili drugoj službi, koja je ovlaštena
da ga nosi.
Kas svako ko prekrši ovu zabranu, biće
kaznjen, a kazna će biti od 10 do 20
dana zatvora, a ako se radi o teškim
slučajevima, kazna može biti i do 3
mjeseci zatvora.
U slučaju teških krivičnih djela, kao
što su: ubistvo, teška krađa, iznenađeno
zastupanje, i slično, oružje se može
nositi bez obzira na spol, narodnost i
vjerovještvo.

Užice, 1. decembra 1917.

Okr. Zapovednik:
Kruess, pukovnik s.r.

ОБЈАВА о забрани и казни поседовања оруђја.

Поседовање оруђја кажњиво је против
друштва.
Под поседовањем оруђја треба подразуме-
вати поседовање истог у одличној војној
опреми, као што су: пушке, пиштољи, ма-
чеви, копљеви и слично.
У интересу јавне безбедности, да се
одржава мир и сигурност, забрањује се
свим, без обзира на пол, народност и
веровјештво, да у својим домаћинствима,
у посједима, у радоници, у канцеларији,
у осталој просторији, у сваком мјесту,
гдје се налазе људи, имају оруђје, осим
ако то оруђје припада војсци, полицији,
жандармерији, или другој служби,
која је овлашћена да га носи.
Кас свако ко прекрши ову забрану,
биће кажњен, а казна ће бити од 10 до
20 дана затвора, а ако се ради о тежким
случајевима, казна може бити и до 3
мјесеца затвора.
У случају тежких кривичних djела,
као што су: убиство, тежка крађа,
изненађено заступање, и слично, оруђје
се може носити без обзира на пол,
народност и веровјештво.

Ужице, 1. децембра 1917.

Окр. Заповедник:
Круес

УЖИЦЕ ПОД АУСТРОУГАРСКОМ ОКУПАЦИЈОМ И ОСЛОБОЂЕЊЕ 1915 – 1918.

**Поводом стогодишњице завршетка
Првог светског рата**

Децембар 2018.

УЖИЦЕ ПОД АУСТРОУГАРСКОМ ОКУПАЦИЈОМ И
ОСЛОБОЂЕЊЕ 1915-1918.

Издавач:

Народни музеј Ужице

За издавача:

Славица Стефановић

Ауџори изложбе:

Станојка Миливојевић, историчар музејски саветник
Горан Новаковић, историчар кустос

Ауџори каталога:

Станојка Миливојевић, историчар музејски саветник
Горан Новаковић, историчар кустос
Никола Тодоровић, историчар кустос

Лекџор:

Валентина Златановић–Марковић

Фотографија:

Горан Новаковић, историчар кустос

Графичка припрема:

Радомир Богдановић

Штампа:

Графичар Ужице

Тираж:

100 копија

Ужице, 2018.

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

94(497.11 Ужице)»1915/1918»(083.824)
355.48(497.11)»1915/1918»(083.824)

МИЛИВОЈЕВИЋ, Станојка, 1959-

Ужице под аустроугарском окупацијом и ослобођење 1915-1918. : поводом стогодишњице завршетка Првог светског рата / [аутори каталога Станојка Миливојевић, Горан Новаковић, Никола Тодоровић ; фотографија Горан Новаковић]. - Ужице : Народни музеј «Ужице», 2018 (Ужице : Графичар). - 37 стр. : илустр. ; 30 cm

Подаци о ауторима преузети из колофона. - Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 36. - Summary. ISBN 978-86-80880-07-5

1. Новаковић, Горан, 1983- [аутор] [фотограф] 2. Тодоровић, Никола, 1982- [аутор] а) Ужице - Историја - 1915-1918 - Изложбени каталози б) Србија - Војна историја - 1915-1918 - Изложбени каталози
COBISS.SR-ID 270901772

Напад Аустроугарске на Краљевину Србију и војне операције Ужичке војске 1914–1915. године

После сарајевског атентата 28. јуна 1914. године, Аустроугарска је, 23. јула, српској влади упутила ултиматум чије су поједине одредбе подразумевале нарушавање суверенитета Краљевине Србије. Из тих разлога, српска влада је одбила те захтеве Аустроугарске, која је 28. јула објавила рат Србији. Тако је почео Први светски рат у коме је српски народ испољио изузетан хероизам, али је поднео и до тада невиђена страдања.

Србија је уочи рата у војноадминистративном погледу била подељена на пет дивизијских области: моравску, дунавску, дринску, шумадијску и тимочку. У свакој од наведених области постојале су по три пуковске окружне команде. Према одбрамбеном ратном плану, који је припремила српска врховна команда, Трећа армија, под командом генерала Павла Јуришића Штурма, штитила је правце од Саве и Дрине ка Ваљеву, док је Ужичка војска Милоша Божановића имала задатак да везује аустроугарске снаге на горњој Дрини и спречава њихов продор према Западној Морави. Прва армија, под командом Петра Бојовића, имала је задатак да брани простор између Велике Мораве и Колубаре, док је Друга армија, под командом Степе Степановића, распоређена у рејону Ваљева.

Састав Ужичке војске чинили су: Шумадијска дивизија II позива (10, 11. и 12. пук II позива, 4. пук I позива, три коњичка ескадрона и шест брдских батерија), Ужичка бригада (4. пук II позива и 4. пук III позива) и Лимски одред (4. и 5. кадровски пук и један батаљон III позива). Ужичкој војсци придодати су и Златиборски четнички одред (750 људи под командом мајора Косте Тодоровића) и Горњачки четнички одред (500 људи под командом мајора Велимира Вемића). Њихов задатак је био да дејствују у непријатељској позадини и да евентуално подижу устанак на подручју источне Босне. Ужичка војска имала је задатак да брани фронт на линији Рогачица–Бајина Башта–Мокра Гора–Прибој како би затворила правце који са тог фронта воде у долине Лима и Западне Мораве. На тај начин би се заштитило лево крило српске војске у Шумадији. Осим тога, Лимски одред је имао задатак да делује у садејству са црногорским Санџачким одредом који је у рејону Бодова и Бољанића затварао правац ка Пљевљима.

Аустроугарска Пета армија је 12. августа прешла преко Дрине у напад, док су главне српске снаге почеле прегрупписавање како би одбраниле Мачву и Подриње. Ужичкој војсци је тада наређено да пређе у напад према Вишеграду да би за себе везала што више непријатељских снага и тако олакшала дејство главног дела српске војске на северозападном фронту. Предњи делови Ужичке војске прешли су границу 8. августа и након тога су запосели Вардиште и линију Столац–Орлине–Метаљка и положаје Врановину, Паштан брдо, Вихру и даље на југозапад према Лиму. Извидница Лимског одреда, заједно са 5. кадровским пуком, запосела је Бујак у близини ушћа Лима.

На овом делу фронта Поћорек је припремао офанзиву Шесте армије. Из рејона Фоче и Горажда требало је 14. августа да наступа њен 16. корпус ка Пљевљима, Увцу и

Ужицу. По издијању на Лим, било је предвиђено да 15. корпус из рејона Вишеграда и Бајине Баште отпочне наступање према Ужицу.

Шеста армија је бројала 60.000 војника и била је готово два пута бројнија од Ужичке војске и Црногорског санџачког одреда, а у техничком погледу била је далеко опремљенија. 6. корпус је отпочео напад 15. августа и после дводневних борби успео да потисне српску и црногорску војску. По издијању на граничну линију, његов главни део је био усмерен ка Рудом, док су помоћне снаге потискивале Санџачки одред према Пљевљима. Ужичка војска је кренула у напад 16. августа са slabим успехом. Једино је деснокрилни 10. пук II позива успео да издије на Дрину између Старог Брода и Вишеграда. Тог дана је Лимски одред изгубио сваку везу са Санџачким одредом.

Убрзо су јединице 15. корпуса одбациле 10. пук из рејона Старог Брода, после чега су се задржали на линији Јањац–Гостиље. Остали делови Шумадијске дивизије су били позиционирани на линији Панос–Суха Гора. Лимски одред је повукао своје истурене делове ослањајући се својом главнином на Вихру и Варду. Придодата су му четири батаљона из Ужичке бригаде и Шумадијске дивизије како би се ојачала одбрана у правцу Прибој–Чајетина.

Већи део 16. корпуса је 19. августа избио на Лим код Рудог, док су његове помоћне снаге ушле у Пљевља. Након тога се Лимски одред повукао из рејона Рудог ка Прибоју и караули Црни врх. Војска 15. корпуса је 20. августа кренула у напад како би одбацила српске снаге из рејона Вишеграда и Старог Брода. Аустроугарске снаге су надирале уз поток Бању како би поцепале борбени поредак Шумадијске дивизије. Под притиском овако јаким снагама, 10. пук је тражио одобрење да се повуче, али му је наређено да никако не одступа са линије Јањац–Гостиље. Трупама које су биле на Паносу није одобрено да се повуку. Иако јединице на Сухој гори нису биле изложене јаком притиску, оне су повучене на линију Милошевац–Шарган, како би се заштитило лево крило српских снага које је било угрожено после повлачења Лимског одреда.

Један део 16. корпуса је по преласку Лима наступао уз реку, док је други део преко Соколовића надирао према Варди. Лимски одред се повлачио под борбом ка Цигли и Црном врху на правцу Прибој–Чајетина.

На фронту Ужичке бригаде није било јачег притиска непријатеља. Иако је нападао са далеко бројнијим и технички опремљенијим снагама, непријатељ је успео да заузме само предње положаје Ужичке војске и то по цену великих жртава, тако да је 1200 људи избачено из строја 15. корпуса. Иако Ужичка војска у тактичком смислу није имала успеха, она је у оперативном смислу остварила значајан успех, јер је заједно са Санџачким одредом везала за себе читаву Шесту армију.

Аустроугарске снаге су наставиле напад 21. августа. Читав дан су 10. пук II позива и 4. пук I позива пружали снажан отпор 15. корпусу, да би се наредне ноћи повукли на положаје источно од Милошевца, у дивизијску резерву. Лимски одред је одбио све нападе 16. корпуса. Због пораза који је доживела Пета армија на Церу, Поћорек је тога дана одлучио да обустави напад Шесте армије. Оба корпуса су кренула у повлачење док су на горњој Дрини остале једна дивизија из 15. и једна бригада из 16. корпуса.

Врховна команда је наредила Ужичкој војсци да пређе у напад како би повратила гранични фронт чим јој стигне 2. прекобројни пук III позива, који је послат као појачање из Ниша. Ужичка војска је успела да до краја августа поново заузме истакнуте положаје на Дрини, савладавши преостале непријатељске снаге на том рејону.

Битка на Дрини

После победе на Церу, која је уједно и прва значајнија победа Антанте у Првом светском рату, савезници су, прецењујући моћ српске војске, захтевали да она предузме офанзиву против Аустроугарске. Пошто није имала поуздане податке о томе колико је аустроугарских трупа повучено са фронта према Србији, српска Врховна команда није кренула свим снагам у офанзиву. Одлучила је да пређе у напад крилним групацијама, ојачаном Првом армијом, у Срем, и Ужичком војском, у садејству са црногорским трупама, у источну Босну. Друга и Трећа армија су остављене на Дрини како би парирале евентуалним офанзивама непријатеља, а по могућству и саме прешле у офанзиву.

Са друге стране, Поћорек је кренуо у офанзиву Петом и Шестом армијом и једним Комбинованим корпусом из Срема, док је снаге у југоисточној Босни и Банату задржао у одбрани. На тај начин су обе стране истовремено припремале офанзиву.

У међувремену, Ужичка војска је била ојачана. Ужичкој бригади придодат је 15. пук III позива и одред на Дебелом брду (на путу Рогачица–Ваљево), а у састав Лимског одреда 2. прекобројни пук III позива, Ибарски обвезнички пук и нешто артиљерије, тако да је бројала 42.400 војника и официра, 67 топова и 22 митраљеза.

Црногорске снаге су, такође, ојачане. Образована је Санџачка војска од 13.470 војника, 28. топова и 6 митраљеза, под командом дивизијара Јанка Вукотића.¹

Ужичка војска је, према заједничком плану, требало да наступа правцем Вишеград–Сарајево, а Санџачка правцем Горажде–Сарајево.

Због офанзиве јаких аустроугарских снага преко Дрине, српска Врховна команда је 9. септембра наредила да се Трећој армији упуте 4. пук I позива и 4. пук II позива са њиховим допунским батаљонима и две батерије. Извиђачки одреди Ужичке војске су утврдили да непријатељске снаге испред њих нису сувише јаке, па је 14. септембра отпочео прелазак Ужичке војске преко Дрине. До 16. септембра образован је мостобран на подручју западно од Вишеграда. Друга дивизија Санџачке војске прешла је реку код Фоче 11. септембра, а 1. дивизија 14/15. септембра када је и ослободила Горажде. Ужичка бригада је 18. септембра ослободила Сребреницу. Иако су услови за њихово даље наступање били повољни, Врховна команда није била сигурна каквим све снагама располаже непријатељ на горњој Дрини и источној Босни, па је обуставила напредовње Ужичке војске.

После неуспеха Прве армије, 22. септембра на Мачковом камену, врховна команда је наредила да Ужичка војска енергично напада у правцу Власенице, а Санџачка војска да затвори правце Сарајево–Гласинац и Сарајево–долина Праче, како би се обезбедио бок и позадина Ужичке војске.

Напад Ужичке и Санџачке војске настављен је 25. септембра. Након што су сломиле отпор непријатеља у рејону Жљебова, Шумадијска дивизија је ослободила Хан Пијесак и 28. септембра је заузела Краљеву гору и Хан Поглед који се налази непосредно јужно од Власенице. Према Олову је упућен један коњички дивизион. Лимски одред је избио северозападно од Соколца, а Санџачка војска на Романију.

У Поћорекском штабу у Тузли владала је велика забринутост због продора читаве српске дивизије на подручју Власенице, као и црногорских снага које су избиле

1 М. Зотовић и други, Историја Титовог Ужица, Београд 1989, 897.

на домак Сарајева, што је заправо представљало претњу за позадинске везе и линије снабдевања Шесте армије. Пошто је фронт на Дрини био стабилизован и обострани напади су престали, Поћорек је без ризика могао да издвоји јаче снаге за интервенцију у Босни. Његове јакe снаге су 4. октобра прешле у противнапад. Аустроуграска 8. и 13. бригада је после заузећа Сребренице успела да потисне Ужичку војску на линију Бабаљак–Видова гора–Пакленик. Санџачка војска је у том моменту на Романији била сувише истурена, па се и она повукла на линију Кула–Витањ–Марково брдо–Орловача–Прача.

Након овог повлачења српске и црногорске војске, аустроугарске снаге су наставиле офанзиву и отпочеле њихово гоњење. Међутим, 13. бригада је, у рејону Куле на Гласинцу, претрпела тешке губитке од стране Лимског одреда и Санџачке војске, чиме је њен напад сломљен. Након овог неуспеха, Поћорек је почео са прикупљањем нових снага како би српске и црногорске трупе избацио и Босне. До 18. октобра, прикупио је седам бригада и од њих образовао 18. и 50. дивизију, док је штаб 16. корпуса упућен да непосредно руководи операцијама.

Напад 16. корпуса почео је 18. октобра са циљем да се Ужичка и Санџачка војска окруже и униште у рејону Рогатице. Три дана касније, 50. дивизија је извршила снажан напад на Санџачку војску на Марковом брду и Сиљевој глави, где је после жестоког отпора Санџачка војска ипак била приморана да се повуче на линију Јабука–Храњен, док је откривено крило Лимског одреда повучено у висину Рогатице.

Генерал Арачић је добио информације да Аустроугари довлаче трупе са Дрине како би се спречило повлачење српске војске ка Вишеграду. Због тога је одмах издао заповест за повлачење, са намером да се трупе пребаце на десну обалу Дрине, уверен да ће Врховна команда то дозволити. Међутим, Арачић је добио наређење да задржи војску на левој обали Дрине, од Старог Брда преко Сјемића до ушћа Лима, уколико непријатељ „не гони енергично“.

Са друге стране, 16. корпус је 23. октобра кренуо у опште наступање угрожавајући комуникацију Рогатица–Вишеград. После жестоких борби, које су вођене 24. октобра, генерал Арачић је увидео да је немогуће одржати поседнуту линију, па је наредио да се наредне ноћи све снаге повуку на десну обалу Дрине. Исте ноћи се и црногорска Санџачка војска повукла преко реке.

На фронту је владало затишје до 6. новембра. То време Аустроугари су искористили да своје снаге попуне људством и ратним материјалом како би се припремили за трећу офанзиву на Србију. На горњој Дрини оставили су ојачану 17. бригаду 16. корпуса (10.000 војника и 30 топова), под комадом генерала Шњарића, док су главнину снага окупили око Љубовије. Поћорекков план је подразумевао да се једним обухватним нападом опколи и уништи српска војска у рејону Ваљева. Трупе, под контролом генерала Шњарића, требало је да пређу Дрину када српска војска напусти фронт на овој реци, наступајући правцем Вишеград–Ужице, у садејству са 4. брдском бригадом.

Српске снаге су остале у дефанзиви јер нису биле попуњене људством, нити су снабдевене недостајућом опремом. Првих дана офанзиве, аустроугарске снаге испољиле су изразиту надмоћност, што је приморало све три српске армије да се повуку према Ваљеву. Иако на вишеградском фронту није било притиска непријатеља, Ужичка војска је морала да прати покрете осталих армија. Када је српска војска, због притиска непријатеља, кренула у повлачење на десну страну Колубаре и Љига, Ужичка војска је бранила прилаз Ужицу из правца Кремана и Бајне Баште и своју пажњу једнако усмера-

вала на правац Ваљево–Косјерић–Ужице. Из тих разлога је коњички дивизион упућен у Косјерић. Ужичка бригада је запосела линију Црни Врх–Годановац–Игњатовићи, на правцу од Рогачице, а Шумадијска дивизија на линију в. Приседо–Ђаков камен–Кадињача–Буља–Поникве.

У Ужицу је прикупљен Лимски одред као резерва. Две црногорске бригаде, Дечанска и Васојевићка, прикључене су 5. кадровском пуку, који је 16. новембра упућен ка ушћу Лима како би затворио правац према Придоју. Тако је формирана Лимска дивизија под командом бригадира Мила Матановића. Та дивизија је касније била потчињена српској команди Нових области.

Овим је била завршена битка на Дрини. Иако су аустроугарске снаге заузеле добар део српске територије, претрпеле су огромне губитке. У тој Пировој победи Поћорекских трупа, била је клица његовог предстојећег пораза.

Колубарска битка

После треће офанзиве у којој није успео да уништи српску војску, Поћорек је, по пристизању у Ваљево, наредио својим трупама офанзиву преко Колубаре. Иако је његовим трупама био потребан одмор, он се одлучио на овај потез сматрајући да су српске трупе дубље повучене, мислећи да на Колубари и Љигу нема њихових јачих снага.

Српска врховна команда је управо одлучила да задржи непријатеља на набујалој Колубари и масивима Сувобора и Маљена који су представљали јаке природне препреке. Ужичка војска је била развучена на широком фронту и имала је задатак да брани Ужице и штити леви бок Прве армије.

Када је јака група пуковника Видена (две и по бригаде) извршила снажан притисак на лево крило Прве армије, које је бранио Маљенски одред, један одред Ужичке војске, на челу са потпуковником Филиповићем, кренуо је са задатком да удари на бок Виденових снага. Филиповићев одред је споро дејствовао и успео је да издије на Маљен тек када је Маљенски одред био у пуном повлачењу. Пошто су Виденове снаге овладале Маљеном, ослабљена је позиција Прве дивизије. Тако је пропао план Врховне команде и команданата Прве армије да се у том моменту пређе у противофанзиву.

Под притиском аустроугарске 18. дивизије, 24. новембра, Шумадијска дивизија се, после жестоког отпора код Ражане, повукла на Црнокусу, одакле је требало да штити повлачење снага са Јелове горе и Кадињаче. Потпуковник Филиповић се под борбом повукао на Зелени брег код Гојне горе ради затварања праваца ка Горњем Милановцу и Чачку. Његовим снагама придодати су остаци Маљенског одреда и делови Лимског одреда на положајима Зелени брег, Зајчица, Душковци, Субјел.

Због великог отпора Ужичке војске и лошег времена, аустроугарске снаге нису могле постићи већи успех. Међутим, између Ужичке војске и Прве армије остао је велики непоседнут простор. Из тог разлога је Врховна команда дозволила команданту Ужичке војске повлачење како би се бранило подручје Овчарско-кабларске клисуре. Шумадијска дивизија је добила задатак да поседне положаје од р. Каменице до села

Средње Добриње, Лимски одред од Средње Добриње до ушћа Скрапежа, Ужичка бригада Крстац, између Моравице и Бјелице.

У току повлачења Ужичке војске, 26. новембра, аустроуграска 1. и 5. брдска бригада су извршиле снажан напад и заузеле Кошариште и Субјел. Снаге потпуковника Филиповића су задржале даљи продор непријатеља чиме је обезбеђено повлачење главнине Ужичке војске. Тако је 27. новембра напуштено Ужице у које су потом ушле јединице 4. брдске бригаде.

Живојин Мишић је одлучио да 28. новембра повуче Прву армију ка Горњем Милановцу, после неуспеле одбране Суворорске греде. Врховна команда је тешка срца прихватила ову одлуку и издала наређење да се Ужичка војска повуче на нове положаје: Шумадијска дивизија и Лимски одред на линију Поглед–Кита–Вјетриња–Морава, а Ужичка бригада на линију Гај–Руја–Горица–Кулашевац. Повлачење је завршено 29. новембра а истог дана је један батаљон брдске бригаде одбацио заштитничке делове Ужичке бригаде и ушао у Пожегу. Иако су аустроугарске снаге биле исцрпљене и одсечене од извора снабдевања, Поћорек је планирао да настави офанзиву 4. децембра. Нова линија на коју су се повукле српске трупе била је нешто краћа, тако да су и јединице на том подручју биле прикупљеније. Након два дана затишја на фронту, српске трупе су се добро нахраниле и попуниле на брзину обученим трупима из Македоније. Осим тога, пристигла је и муниција из Аранђеловца и Горњег Милановца, а оно што је посебно подигло морал српској војсци је дуго очекивана артиљеријска муниција пристигла из Солуна. Из Прве армије су стизали извештаји да се иза положаја „ори песма и вије коло“, а из Треће да је морал код непријатеља тако слаб да „још мало треба да их можемо тући грањем“. Због тога је Врховна команда проценила да је дошао тренутак за велику противофанзиву. Генерал Мишић је 2. децембра кренуо у напад а осталим јединицама је издато наређење да крену у противофанзиву 3. децембра у 7 часова.

У складу са општим задатком Ужичке војске, Шумадијска дивизија је требало да напада главнином снага ка Прањанима а помоћним одредима према Гојној Гори, Лимски одред ка Шиљковици и Крмењу, док је Ужичка бригада задржана у одбрани.

Испред Ужичке војске била је 18. дивизија у рејону Прањана и Гојне Горе, 4. бригада у рејону Пожеге и 9. ландштурмска бригада, која је кренула за Ужице из Бајне Баште. Из рејона Вишеграда 17. бригада је нападала Лимску дивизију, али без већег успеха.

Првог дана напада, Шумадијска дивизија потиснула је истурене непријатељске делове на линију Прањанска црква–Рујевица, али је њен напад на Рујевицу преко Гојне Горе био безуспешан. Иако је и Лимски одред заустављен на Годуну снажном артиљеријском ватром непријатеља, успеси српске војске су били значајни јер су изненадили противника који се и сам спремао да продужи напад. Жестоке борбе су вођене 4. и 5. децембра где су обе стране покушавале да пређу у напад. Тек касно увече, 5. децембра, 18. дивизија је била принуђена да се повуче на Црни Врх и Маљен да не би била сувише истурена, пошто је 16. корпус сломљен на Сувору. Истога дана, Ужичка бригада је разбила непријатеља и заузела Крстац. Како би спречио њену намеру да пређе Мораву и подржи лево крило Лимског одреда, непријатељ је порушио гугаљски мост.

Шумадијска дивизија је наставила напредовање и 6. децембра је овладала Подовима, Зеленим брегом и Гојном Гором, док је Лимски одред, преко Шиљковице, избио до Душковаца и Зајчице. Том приликом наилазили су само на слабије заштитнице а од заробљеника су сазнали да су непријатељске јединице, које се повлаче, у тешком

стању. Из тих разлога, Штаб Ужичке војске је наредио гоњење аустроугарских трупа, па је 8. децембра непријатељ ужурбано евакуисао Ужице. Четврта брдска бригада је освојила Хајдучки гроб, Трешњицу и Чакарево брдо како би омогућила евакуацију. Упркос томе, Ужичка бригада је сломила отпор на овим тачкама па је непријатељ био принуђен да се наредне ноћи повуче. Тек пристигли батаљони ландштурмске бригаде, који су имали задатак да поседну Ужице, нису ни ступили у борбу. Они су у паници побегли ка Дрини.

Јединице Лимског одреда, у свом напредовању, доживеле су значајнији отпор једино у борбама за Приседо. Након тога наилазили су само на мање заштитнице непријатеља које су се углавном без отпора предавале. У рејону дејства Ужичке бригаде, било је примера где су се аустроугарски војници по селима предавали чак и појединим дечацима. Ужичка војска је 10. децембра избила на Дрину. Шумадијска дивизија је ушла у Рогачицу, а Ужичка бригада у Бајину Башту.

Лимска дивизија је гонила 17. бригаду из правца Рудог и Прибоја да би 12. децембра ослободила Вишеград и широким фронтом избила на Дрину код Старог Брода до ушћа Лима. Непријатељ је панично покушавао да утврди леву обалу Дрине како би онемогућио српску и црногорску војску да уђу у Босну.

Три дана касније ослобођен је и Београд чиме су завршене српско – аустроугарске операције 1914. године. У Србији више није било непријатељских војника осим оних који су заробљени.

Ужичка војска је у овој бици имала 7.222 избачена из строја. Од тога 1.097 погинулих, 3.963 рањена и 2.162 нестала, што довољно указује на обим њеног ангажовања.² Иако је Ужичка војска у овим операцијама имала и успеха и неуспеха, она је ипак заштитила бок и позадину главних српских снага, чиме је часно извршила свој главни задатак. Исто тако је и Санџачка војска, нарочито у бици на Дрини, успешно штитила њен бок и позадину.

Година 1915.

Те године српска војска се налазила у веома тешкој ситуацији због проблема са снабдевањем и лошим условима смештаја. Осим тога, страдало је 35.000 војника од тифуса и других заразних болести које су пренели заробљени аустроугарски војници. Савезници нису имали пуно разумевања за ситуацију у којој се налазила српска војска и уместо да јој упуте помоћ, захтевали су од ње да изврши продор ка Љубљани и тако обезбеди спајање италијанског и руског фронта. Овај захтев, с обзиром на околности, био је више него нереалан.

Немачка, Аустроугарска и Бугарска су почетком септембра потписале конвенцију о заједничком нападу на Србију. За тај задатак ангажована је Трећа армија на Дрини у Срему, немачка Једанаеста армија у Банату и Бугарска Прва армија према Тимоку. На челу ових снага био је немачки генерал Макензен. Под заједничком командом није била Друга бугарска армија која се налазила јужно од Прве. Те снаге су имале 372.000 пушака, око 1.700 топова, 10 ескадрила авиона и бројну речну ратну флотилу на Дунаву и Сави.

2 Наведено дело, 90б.

Цар Виљем је наредио Макензену да порази српску војску како би се успоставила и одржавала веза преко Београда и Софије са Цариградом. Макензен је планирао да продором до Крагујевца, Туприје и Ниша коалиционе трупе изврше овај задатак. Такође, било је предвиђено да истовремено бугарске трупе са истока изврше продор до Крушевца а аустроугарске са запада до Ужица.

Са друге стране, силе Антанте нису реално процењивале новонасталу ситуацију и очекивале су да ће придобити Бугарску за себе. Српска влада и Врховна команда нису гајили овакве илузије, већ су упутиле војне снаге на источну границу и тражили од савезника да подрже превентивни рат против Бугарске. Међутим, савезници су осудили овакве поступке Србије сматрајући чак да је мобилизација бугарске војске блеф.

Српска Врховна команда није допустила да буде изненађена и у складу са новим околностима извршила је распоред својих снага. Прву армију је задржала на доњој Дрини и Сави, а Трећу армију и Крајински одред на Дунаву, док је Тимочку војску, Другу армију и део Трупа нових области распоредила на граници према Бугарској. Део ових последњих је груписала на граници према Грчкој и Албанији. Ове снаге су бројале 232.000 пушака и 685 топова, што значи да је непријатељ био у очигледном преимућству.³ Из тих разлога српска Врховна команда је планирала да задржи непријатељску офанзиву на границама, а ако у томе не успе, онда да успори његово даље напредовање све док не стигне обећавана помоћ британских и француских савезника са југа.

У саставу српских трупа које су биле груписане према северу и истоку била је распоређена главнина дотадашње Ужичке војске. Уместо ње, формиран је Ужички одред у саставу Прве армије, под командом пуковника Ивана Павловића, у чији састав су улазили: 2. прекобројни пук III позива, 4. кадровски пук, 4. пук III позива и црногорска Доњовасојевићка бригада. Укупно 14 батаљона са 26 топова. Одред је био распоређен од реке Трешњице до ушћа Лима, на десној обали Дрине и имао је задатак да затвори правац Вишеград–Ужице и да штити леви бок и позадину Прве армије.

Макензенове снаге су отпочеле напад 6. октобра. Два аустроугарска батаљона су покушала да пређу Дрину, али су одбачени, чиме је одложено пребацивање њених снага док се у потпуности не формира 62. дивизија у рејону Вишеграда. У међувремену, Прва српска армија је због притиска непријатеља на северном фронту морала да се повуче источно од Колубаре, а 22. октобра 62. дивизија је кренула у офанзиву преко Дрине северно и јужно од Вишеграда. После вишечасовне борбе, успела је да потисне Ужички одред и да организује мостобран на десној обали реке. Главнина одреда је повучена на Шарган, а Доњовасојевићка бригада ка Прибоју. Пошто се видело да он неће бити у могућности да брани правце према Ужицу и Санцаку и да ће бити принуђен на даље повлачење, замољена је црногорска Врховна команда да овај правац брани својим снагама. Из тих разлога је ка Прибоју упућен Косовски одред од 3.000 војника и 1. санџачка дивизија од 4.500 људи на Вихру, Врановину и Варду, на десној обали Лима. Жестоким отпором, нарочито 1. санџачке дивизије, спречен је продор аустроугарске 62. дивизије све до 12. новембра.⁴

Пошто су црногорске снаге пристигле, а Прва армија се померила како би бранила Аранђеловац, Ужички одред је наставио повлачење. Главнина Ужичког одреда је задржала Шарампов, Ђаков камен и Кадињачу, да би се 28. октобра, преко Ужица и Пожеге, повукао у рејон око ушћа Ђетиње. Два дана касније, одред је наставио са даљим

3 Наведено дело , 908.

4 Наведено дело , 909.

повлачењем, а 31. Октобра је запосео положаје код Кулиновца и Придворице, јужно и југозападно од Чачка.

После жестоких борби које је водила на левој обали Западне Мораве, Прва армија је 31. октобра добила задатак да затвори долину Ибра. Ужички одред је требало да штити њено лево крило на положајима између села Врдила и Каоне.

Аустроугарска 10. и 20. бригада су ушле у Чачак 1. новембра. Наредног дана, на друму према Краљеву, 10. бригада је затекла код Самаиле једну полицијску батерију и комору Ужичког одреда. Комадант одреда је организовао противнапад и одбацио непријатеља до Каменог пута и Бановине. У помоћ су убрзо притекли по један пук из Дринске и Дунавске дивизије II позива. Пошто су оценили да се на овом подручју групишу јаче српско–црногорске снаге за противнапад, а у константном страху да им се не деси нека нова „Колубара“, непријатељска команда је одлучила да се дејства њихових снага ограниче на грађење мостобрана код Чачка. Њихов притисак ка Краљеву је такође ослабио, чиме је олакшано даље повлачење Прве армије. На тај начин је ова акција Ужичког одреда имала већи успех од очекиваног.

Генерал Макензен је 5. новембра издао наређење да 62. дивизија, која је штитила десни бок Треће армије, одбаци црногорске снаге на правцу Нове Вароши, а 19. корпус и одред генерала Сорсића (две бригаде) да нападају правцем Ивањица–Сјеница, а 8. корпус од Краљева ка Новом Пазару.

Српска врховна команда је опет затражила да црногорске трупе прошире свој фронт на исток, да обезбеде правце кроз Санџак како би се заштитио леви бок и позадина српске војске у повлачењу. Из тих разлога, сердар Вукотић је послао једну бригаду на Кокин Брод како би затворио правац ка Новој Вароши, а две бригаде на Јавор како би затвориле правац Ивањица–Студеница–Ушће.

После вишедневних борби са аустроугарском 53. дивизијом на улазу у Ибарску клисуру, Ужички одред је у ноћи 11/12. новембра био принуђен да се повуче северозападно од Маглича, на линију Ком–Клик. Наредног дана се повукао на ушће где је образовао армијску резерву. Петнаестог новембра је код Беле стене прихватио Дринску дивизију II позива, која се повлачила испред непријатеља ка ушћу реке Јошанице. Након што је извршен овај задатак, кренуо је преко Новог Пазара да би 17. новембра, заједно са црногорским Јаворским одредом, организовао одбрану у висини Жабрена, Осаонице и даље на исток до Дежевске реке. Иако није био непосредно угрожен, морао је да се повуче на десну обалу Рашке како би обезбедио повлачење Прве армије на десну обалу Ибра, а потом према Косовској Митровици. У том тренутку, Јаворски одред је био распоређен југозападно, а Студенички одред североисточно од Новог Пазара. Како би се осигурали правци ка Беранама, Пећи и Косовској Митровици, преко Ковачаје, 19. новембра је упућена Доњовасојевићка бригада а затим и Јаворски одред ка Рожају са задатком да затвори правац Сјеница–Рожај–Пећ. Они су тада враћени у састав Санџачке војске. Остатак Ужичког одреда је затворио све правце који од Новог Пазара воде ка планини Рогозни и долини Јошанице.

Врховна команда је 21. новембра обавестила Мишића да је пропао покушај продора кроз Качаник за Скопље чиме је осујећено спајање са савезничким снагама на југу Македоније. Како би заштитио повлачење српске војске према Косову, Мишић је послао Дринску дивизију II позива за Рожај да би са деловима санџачке војске затворила правац Нови Пазар–Беране. Дунавска дивизија II позива је наставила повлачењем десном обалом, а Ужички одред левом обалом Ибра. Код с. Жабара одред је прешао

на десну обалу. Иако није било притиска непријатеља, повлачење је вршено уз велике потешкоће јер су трупе биле преморене и изгладнеле. Ужички одред је, 23. новембра, у тактичком смислу потчињен команданту Дунавске дивизије II позива.

Ужички одред је имао динамичне борбене активности у којима је изгубио више од пола људства. Иако су у његов састав углавном улазили припадници трећег позива и готово необучени најмлађи регрути, одред је захваљујући њиховој упорности и пожртвованости часно извршавао сваки нови задатак.

Ужице под окупацијом 1915–1918. године

Ужице 1915. Ужичка војска се повлачи без борбе из града 29. октобра 1915. Нејријашељ је ушао у небрањену варош 3. новембра 1915. године

По одступању српске војске у јесен 1915. године Србија је пуне три године била под Аустроугарском, бугарском и делимично немачком окупацијом. Окупација Ужица и ужичког краја почела је почетком новембра 1915. године и трајала до краја октобра 1918.

„Стварност Србије у 1915. години била је тешка и неизвесна, пуна напора и великих тешкоћа, искушења надања за њено становништво, које је у огромном проценту, са 712.000 војника и војних обвезника ушло у рат са Аустро–Угарском, и које је управо у 1915. години поднело најтежу годину страдања. Пет стотина хиљада породица у 1915. поднело је највеће терете и највише жртава следећи политику српске владе, која се у јулу 1914, успротивила аустроугарском ултиматуму, и исте године сузбила непријатељску агресију победама у Церској и Колубарској бици.“⁵

„Царско–краљевска Врховна команда је 1. јануара 1916. године издала наредбу о образовању Војног генералног гувернера у Србији (ВГГ/С) на простору ранијих српских округа Београд, Шабац, Ваљево, Горњи Милановац, Крагујевац, Ћуприја, након што је 20. децембра 1915. године послала немачкој Врховној команди акт у коме се налази обавештење о налогу за стварање окупационих области на позадинском подручју аустроугарске Треће армије.“⁶ Окрузи Чачак, Ужице и Крушевац образовани су

5 Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ у рату и окупацији 1914–1918*, Обреновац, 2016, 32.

6 А. Митровић, *Стварање немачке окупационе зоне и аустроугарске управе у Србији у јесен 1915–пролеће 1916*, *Историјски гласник 1–2* (1977) Београд, 1977, 23.

1. јануара 1916. али нису одмах укључени у ВГГ. Гувернман је био подељен на тринаест управних јединица; град Београд и дванаест округа у којима је највишу власт имао окружни командант Београд – област, Шабац, Ваљево, Горњи Милановац, Крагујевац, Чачак, Ужице, Крушевац, Смедерево, Нови Пазар, Пријеполје и Косовска Митровица. Службени назив за ову окупациону зону био је Царско-краљевски војни генерални гувернман у Србији.

Ужичка окружна команда управљала је градом, а осим града Ужица и срезovima: ариљским, бајинобаштанским, чајетинским, косјерићким, пожешким и ужичким. Под окружном командом налазиле су се и среске команде у Ариљу, Бајиној Башти, Чајетини, Косјерићу, Пожеги и Ужицу. Поред окружне команде, образоване су окружна жандармеријска команда, окружна финансијска команда, војна команда места, окружни војни магацин и окружна болница“. *Ојштинске власти остале су у рукама домаћих представника и имале су своје председнике, односно кметове, а предвиђало се да оне остају ипакве какве су док су поуздане, али да у иривном моју биши распурене и замењене аустроујарском ујравом са нужном жандармеријом*⁷.

Седиште Крајскомандантуре („Царско и краљевско окружно заповедништво“), све време окупације, било је смештено у згради ужичке Гимназије. У Ужицу је два пута месечно излазио Службени гласник „Amts Blatt“ овог заповедништва, на немачком и на српском језику, латиницом и ћирилицом.

Седиште КК у Ужицу све време окупације је било у згради Гимназије

Окупациони систем залазио је у све сегменте друштвено-политичког, економског и културног живота окупираних земља. Прво су распуштене све политичке, професионалне, културне и спортске организације и удружења, затим су започела масовна интернирања, између осталог, ради „војне сигурности“.

7 М. Зотовић и други, Љ. Поповић, *Привредне и друштвене прилике за време Аустро-ујарске окупације, Историја Титовој Ужица књига I*, Београд, 1989, 912.

Представници окупационе и домаће власти у Ужицу 1916.

„Желећи да окупирану територију што више искористи, са истовременом жељом да је и уназад што више, непријатељ је сироводио низ мера. Сем економске експлоатације, у жељи да сломи слободарски дух, а из предострожности да не дође до устанка у Србији предузео је и друге мере према покореном становништву. Као једна од тих мера до тада мало примењивана у рајонима, било је масовно интернирање у новостворене логоре. Отворен је чинио низ логора, од којих ће најпознатији, како по броју интернираних, тако и по постојаницима у њему, остати логор у Нежидеру, месту покрај истоименог језера у данашњој Мађарској. Кроз овај логор прошло је 16.577 интернираца с подручја ондашње Србије. Из Среза ужичког према попису интернираца сачињених на основу спискова који се налазе у фонду Војног генералног гувернера, одељак XIX интернирано је 414 лица разних старосних доби и занимања.“⁸ Из ужичког краја је тада, што у логоре што у радне бригаде, послато је 1.157 људи, жена, и деце из готово свих заселака, села и вароши. Најмлађи интернирци су имали свега 14 година, а најстарији чак 77 мушкараца, а 45 жена⁹. Према подацима ВГГ од 9. јула 1916. године, из ужичког краја је враћено 287 лица.¹⁰ Број интернираца мењао се за време рата из два разлога: великог умирања у логорима и довођења стално нових људи. Тако се стање у логораша стално мењало, али је број увек био велики. Политика аустроугарских окупационих власти спровођења кроз установу ВГГ/С, оставила је најтеже последице у животу српског народа под окупацијом, делимично и његовом послератном развоју, а интернирање више десетина хиљада становника представљало је, у сваком појединачном случају, трагичну судбину људских живота, али и трагичну судбину српског народа уопште.

8 Љ. Поповић – М. Раонић, *Интернирци ужичког краја у 1916. години, Прилози за историју ужичког краја у I свештом рају*.

9 М. Зотовић и други, Љ. Поповић, *Привредне и друштвене прилике за време Аустро-угарске окупације, Историја Титојеве Ужице књига I*, Београд, 1989, 914.

10 *Исто*, 914.

Српски инџернирци у лојору Нежидер, међу њима и Ужичани

„Страдању становништва знатно су допринеле и заразне болести: богиње, трбушни тифус, срдобоља, а 1918. епидемија грипа названа „*шипанска грозница*“. Болест се ширила муњевито. У неким кућама умрле су целе породице. У дванаест општина овог среза умрло је 775 лица. Варош Ужице и живот у њему добро памти Драгутин Прљевић који каже: „*Ужице је задесила тешка несрећа – епидемије пљавца 1914. Смртносћ је била ојромна, мртваци су јрујно јрјани на воловска кола, свлачени чакљама у заједничке раке, а зајим јосијани кречом. Гробље на Доварју се сјално ширило... Наш свећ у вароши носио је одело најрављено од конойља, ишло се у дрвеним кондурама, ладовало, јросило, шверцовало...*“¹¹

*Ајмосферу у Ужицу у мају 1915. ојисао је Ужичанин Драјослав Смиљанић Зеко (за време рајта – сјуденћ медицине): „Град је био јрејворен у један лојор, вашарској изјледа. Коњска и волујска комора свуда... Улице јрљаве и јуне блајта. Паркови у ценјру и велики јарк јоред воде јрејворени у јолу ледину са мношјво кола, вајрица, одјадака, шайјора. Дрвеће исечено, јрава сајрвена. Свуда јо јраду и јериферији комора. Ојроман број војске јола у цивилу јола у униформи. Мношјво официра. Улице јрејуне. Грађансјво немобилисано одало се јрјовачкој јајми. О борцима нико није ни дринуо, изузев мајке сјално ујлаконе и јоднагулих очних кайака, још од јрвој сајта мобилизације.“*¹² Градови попут Ужица, Чачка, Краљева, представљали су базе за смештај штабова, муниције, болница и цивилно становништво је близину рата најпре осећало преко ужурбаности војних конвоја који су одлазили у правцу фронта у једном смеру, а из другог смера преко броја рањеника који су са фронтва долазили у војне болнице у позадини.“¹³

Економски притисак окупатора на становништво био је прецизно организован. Велики број наредби може се видети из ужичког Amts Blatt-a. Окупаторске власти су водиле строгу евиденцију о количини приноса свих производа (жито, воће, стока,

11 М. Антонијевић, *Ужичани у Првом свејском рајту*, Титово Ужице, 1986, 146.

12 Др Драгослав Смиљанић, *Усјуш*, Београд, 1930, 60–61.

13 Б. Трифуновић, *Живој јод окујацијом*, Чачак, 2010, 20.

вуна) па су посебни органи утврђивали количину робе коју ће узети, а произвођачима је остављан минимум. Тако су домаћинства за своје потребе могла задржати само по неколико десетина килограма јабука, крушака, ораха. За сушење су смели оставити само по 50 килограма шљива. Ракија се смела пећи уз дозволу, власник је могао задржати само 10 литара, преосталу количину морао је пријавити и на њу плаћати порез. Било је под контролом и млевење жита. Морало се пријавити клање стоке, чак и продаја сена. Уведен је обавезан кулук по неколико дана за сечу шуме и израду путева. Пошто становништво није имало соли, окупатор је уцењивао: један килограм соли давао је за по неколико килограма лешника и жира.¹⁴

Сељаци чекају за поштом у окупираном Ужицу

Саопштавање одлука окупаторских власти нашем становништву вршено је доброшом и помоћу посебних објава и огласа. Ево неких: о скупљању бучковог и храстовог жира, о пријави ракије, о забрани клања стоке без дозволе, о шишању оваца, о откупу вунених предмета, о уцени одметника, против диверзија и саботажа, о преком суду у случајевима помагања одбеглим ратним заробљеницима, итд.¹⁵

Окупатор је укинуо све земљорадничке задруге, Српско пољопривредно друштво, воћне расаднике... њихову имовину је опљачкао. Приватним лицима је опљачкао имовину: вршалице, плугове, дрљаче, тријере и ветрењаче... Затим је покупљена вуна из постељних ствари. Потом су покупљени сви судови од бакра и месинга... Опљачкан до голе коже, народ је ишао сав у крпама, а кад су и оне спале, почело се одевати не више вуненим оделом већ оделом изатканим од хладне конопље и још хладније коприве.¹⁶ Из ужичког краја током 1916. године сакупљено је за потребе окупатора: 906 квинтала пшенице, ражи 6, јечма 27, овса 2.038, кукуруза у клипу 1.416

14 М. Антонијевић, *Ужичани у Првом светском рату*, Титово Ужице, 1986, 135.

15 Народни музеј Ужице, *Архивска збирка*, инв. бр. 4292– 4396

16 Д. Лапчевић, *Окупација*, Београд, 72.

квинтала и у зрну 53, затим 107 вагона сувих шљива и 78 вагона пекмеца.¹⁷ У 1918. години, мере реквизирања одређених намирница биле су поштреније.

Обавезан кулук. Изградња Ђушева и сеча шума (сређивање једне улице у Ужицу)

<p><u>K. u. k. Kreiskommando Uzice.</u> Res.-Nr. 821.</p> <p>Kundmachung betreffs Anwerbung von Erntearbeitern für die Monarchie.</p> <p>Für die Abwicklung der Erntearbeiten in der Monarchie für den Zeitraum von Ende Juli bis Mitte September ist die Anwerbung entbehrlicher Arbeitskräfte aus den Gebieten des MG.G. Serbien beabsichtigt.</p> <p>Die sich freiwillig meldenden Arbeiter können im Bedarfsfalle ihre Familien mitnehmen und erhalten nebst voller Verpflegung angemessene Tagelöhne und werden nach Beendigung der Erntearbeiten ungefähr Mitte September in ihre Heimatsorte rückbefördert.</p> <p>Die Anmeldungen haben sofort nach Erscheinen dieser Kundmachung bei dem zuständigen Bezirkskommando, bzw. bei dem Kommissär der Stadtgemeinde Uzice zu erfolgen.</p> <p>Uzice, am 8. Mai 1917.</p> <p>Der Kreiskommandant: Verhovac, Oberst, m.p.</p>	<p><u>C. i. kr. Okružno Zapovedništvo Uzice.</u> Res.-Nr. 821.</p> <p>Objava Kupljenje radnika za žetvu za Monarhiju.</p> <p>Za razvijanje žetvenih radova u Monarhiji za vreme od kraja jula do sredine septembra namerava se kupljenje zalishnih radnih snaga iz oblasti Vojne Generalne Gubernije, Srbija.</p> <p>Svojevoljno prijavljeni radnici mogu u slucaju potrebe povesti sa sobom svoje porodice i dobijaju pored potpune obskrbe i prilicnu nadnicu, a po dovršenju žetvenih radova oko sredine septembra otpravljaju se natrag u njihove zavicaje.</p> <p>Prijave se vrše odmah po pojavi ove objave kod nadležnog sreskog zapovedništva, odnosno komesara varoši Uzica.</p> <p>Uzice, 8. maja 1917.</p> <p>Okružni zapovednik: Verhovac, pukovnik, s. r.</p>	<p><u>Ц. и к. Окружно Заповедништво Ужице.</u> Рес. №. 821.</p> <p>ОБЈАВА Купљење радника за жетву за Монархију.</p> <p>За развијање жетвених радова у Монархији за време од краја јула до ередине септембра намерава се купљење залишних радних снага из области Војне Генерал. Губерније, Србија.</p> <p>Својевољно пријављени радници могу у случају потребе повеести са собом своје породице и добијају поред потпуне обекрбе и приличну надницу, а по довршењу жетвених радова оно ередине септембра отпављају се натраг у њихове завичаје.</p> <p>Пријаве се врше одмах по појави ове објаве код надлежног ереског заповедништва, односно код комесара вароши Ужица.</p> <p>Ужице, 8. маја 1917.</p> <p>Окружни Заповедник: Верховац, пуковник, с. р.</p>
---	--	---

Објава – прикупиљање радне снаге за жетвене послове у Аустроујарској 8. мај 1917.

17 М. Зотовић и други, Љ. Поповић, Привредне и друштвене прилике за време Аустро-ујарске окупиације, Историја Титовој Ужица књига I, Београд, 1989, 919.

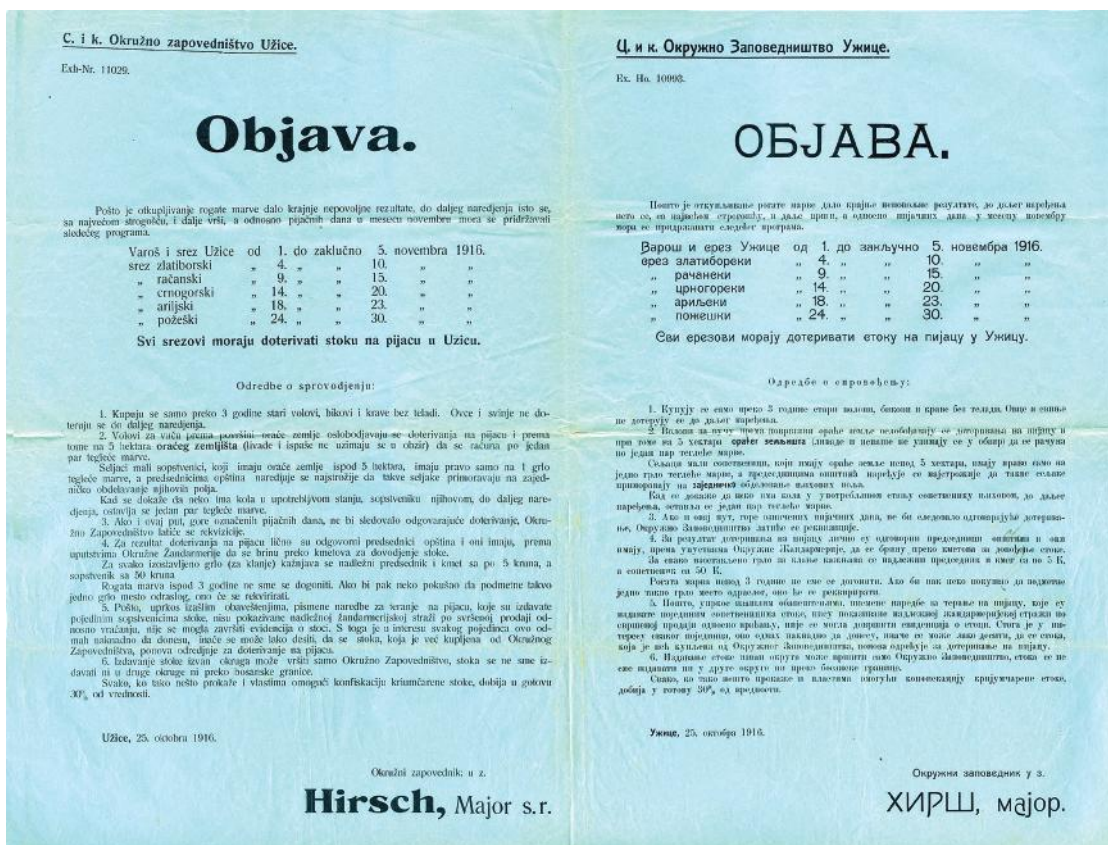
Прављење ђекмеза за ђојреде окупационе војске

Предаја стоке аустроугарским војницима

Аустроугарски војници надзиру ђроизводњу у ђинђерској радионици

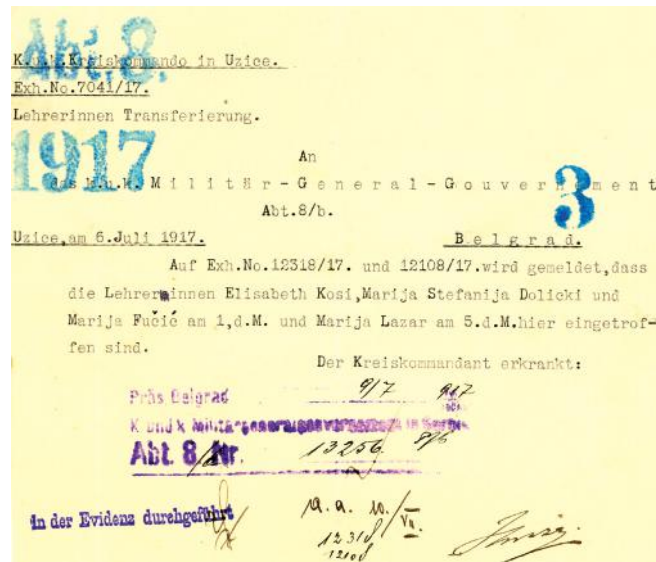
Објава – о ойкуиу роаије стоке, 25. октобар 1916.

Поред наведеног, окупаторска власт је због све теже ситуације са снабдевањем храном организовала акције на прикупљању разних намирница за исхрану али и ратне циљеве. Тако су сакупљани: воће и воћне коштице, шумски плодови (кестен, жир, лешник, коприва), свилена дуба, разна уља или семе, јаја, шаша, метали и хартија.

Прецизни подаци, о важним сегментима живота се виде у препискама вођеним између ВГТ и потчињених окружних команди. У препискама постоје подаци и о про-свети. Прва основна школа била је поново отворена у Ужицу 17. априла 1916. године. За његовог управитеља и истовремено и окружног школског референта, постављен је Јуре Радочај. Школска одељења нису смела бројати више од 60 деце, а у школи се морало користити само латинично писмо, употреба црквено-словенског дозвољена је само у цркви. Ова уредба је допуњена у априлу 1917. године и гласила је да се у правним пословима, црквеним књигама и изводима из њих може употребљавати ћирилица, а уверења која су издавале општине морају бити писане латиницом. Поред ове школе у Ужицу почле су да раде и школе у Ариљу, Косјерићу, Пожеги, Бајиној Башти итд. Тако је, рецимо, крајем априла 1917. у округу било 17 учитеља и учитељица, који су учили 1.295 ученика. Крајем 1917. године, дозвољено је и запошљавање и домаћих учитеља, који су заменили војне учитеље јер су њих повлачиле њихове команде. Крајем јуна 1917. године било је 32 учитеља, од којих из Монархије 18, а домаћих 14. Број ђака се повећао па је тада износио 2.421.¹⁸

Група аустроугарских учитеља и учитељица: Кос Елизабета, Долици Штефанија Марија, Фуцић Марија и Лазар Марија, при основној школи у Ужицу

Извештај Окружне команде Ужице да су се јавиле на дужности учитељице: Кос Елизабета, Долици Штефанија Марија, Фуцић Марија и Лазар Марија при основној школи у Ужицу, ИА Београд

Један разред основне школе са аустријском учитељицом 1917.

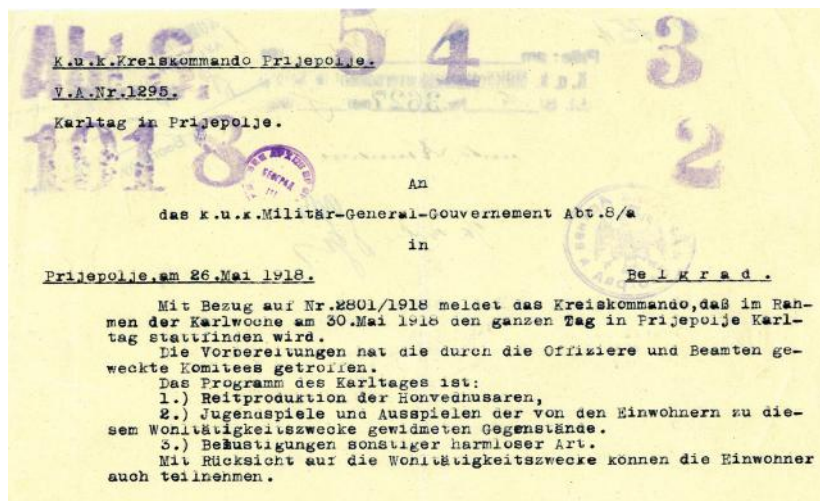
КИНО у Ужицу, између 1916–1918. године

Аустријски војници музицирају у центру окупираној Ужици 1916–1917.

Смотра аустријске војске поводом рођендана цара Карла IV, август 1918.

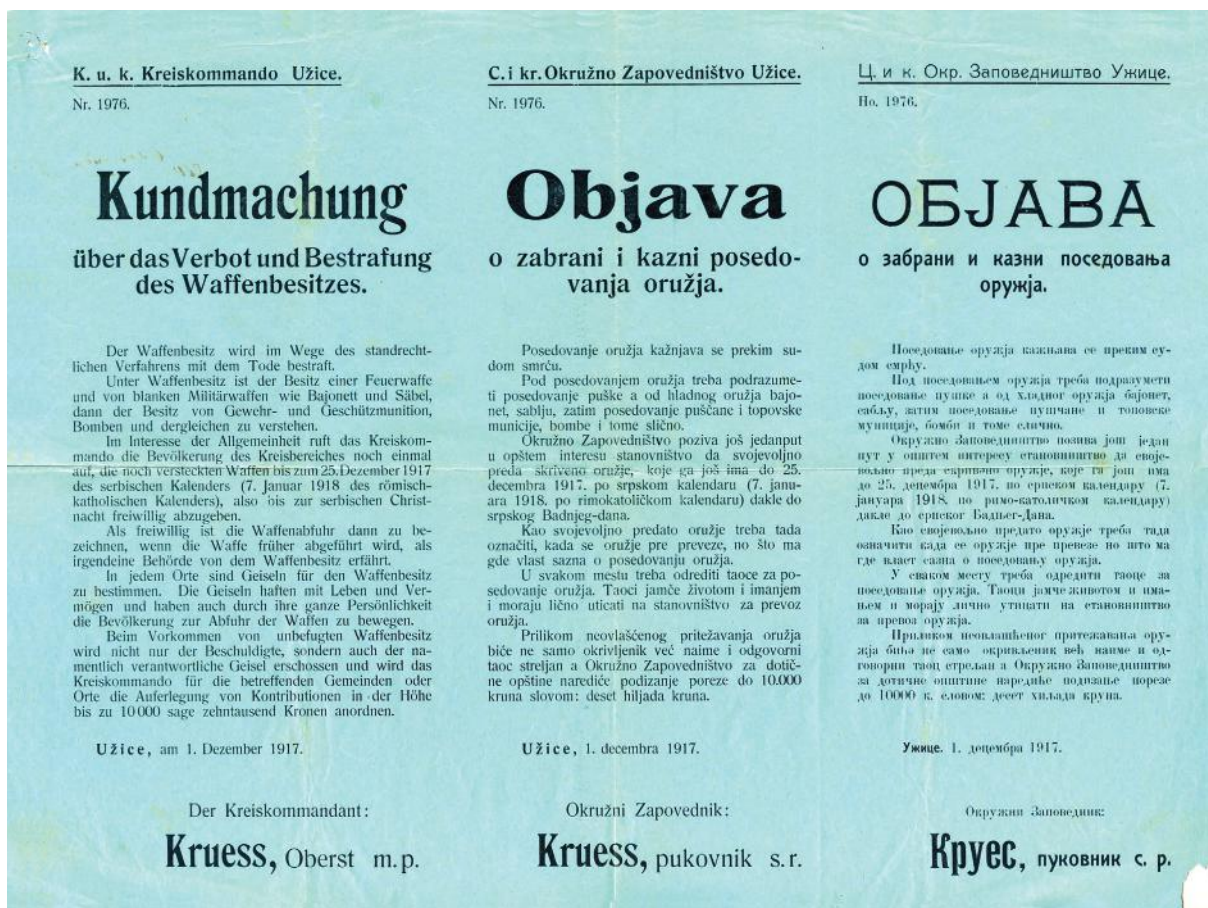
*Објава ОК Пријепоље, о њрослави рођендана Карла IV, са њројрамом, 1918.
ИА Београд*

Тениски њарк за време једне аустњријске свечаносњи 1916–1917.

*Са сахране срњској офњицњра Радоја Појовиња,
акњивној њоручника 10. њешадијској њука, 20. 08. 1917.*

Објава – о забрани и казни поседовања оружја, 1. децембар 1917.

Машине штампарије Романовић, биле су смештене у фискултурној сали Гимназије и радиле су за поширебе аустроугарској окупира

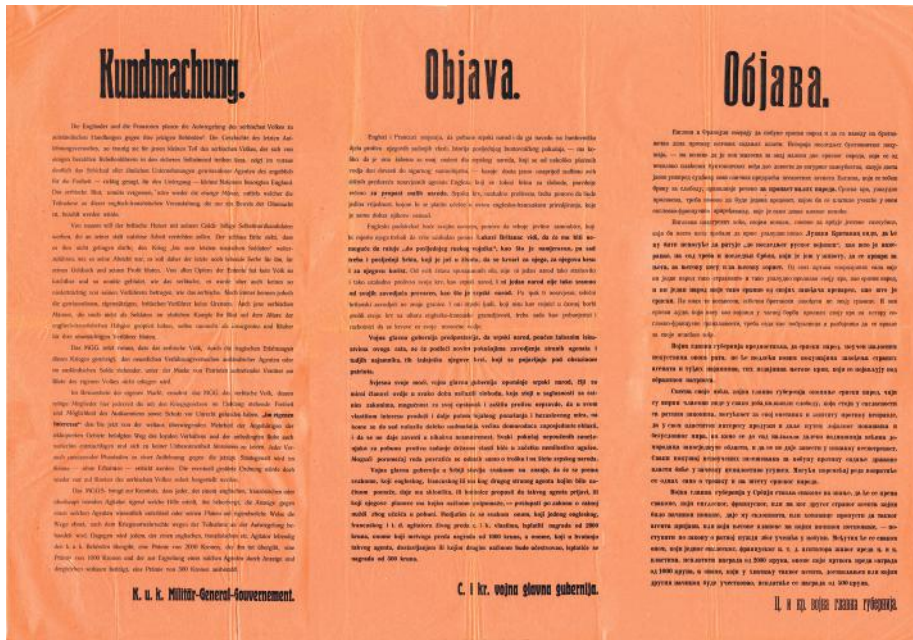

Тренушак одмора, аустроугарски војници са мешанима

Наредба команде ВГГ од 7. јула 1916. године, упућена свим окружним командама, да све основне школе престану радити 1. јула те године „*да би се деца мојла ујо-ијредити за брање койрива, цветиа од лије, за дербу шљива ијид*“.

Средње школе у Ужичком округу нису биле дуго отворене. У јесен 1916. године, у Београд одлазе да наставе школовање само они ученици који су могли да плаћају школарину и да се издржавају о свом трошку, све до 1. марта 1917. године када је отворена гимназија са 6 разреда у Ужицу.

Аустроугари су запленили Поповићеву штампарију као и ону коју је у то време води Љубомир Романовић. Штампарију су преселили у фискултурну салу данашње Ужичке гимназије. У гимназији су ове две штампарије радиле за потребе окупатора. Поповић и Романовић су у овој штампарији радили као радници, а са њима су радили и њихови синови, такође штампари.¹⁹ Забрањена су све политичке странке, синдикалне и друге друштвене организације, заведена војна цензура, путовања забрањена без посебне полицијске дозволе. На самом почетку окупације, извршен је попис становништва и имовине.

Објава – кажњавање сваке врше иобуне и најраде за сараднике, 1917.

Повлачење српске војске и Ужичког одреда преко Албаније и долазак на Крф

Након великих успеха и бриљантних победа у 1914. години и педесет пет дана ишцрпљујуће борбе против вишеструко надмоћнијег непријатеља, Врховна команда, 26. новембра 1915. године, доноси одлуку о почетку повлачења на Јадранско приморје. Ова тешка и судбоносна одлука донесена је у нади да ће се спасити и очувати људство које ће након опоравка и реорганизације опет моћи да ступи у војна дејства против не-

19 Историја Т. Ужица, 793.

пријатеља и ослободи окупирану отаџбину. Повлачење је извршено преко непроходних предела Албаније и Црне горе усред зиме. Заједно са војском повлачили су се деца, ђачка омладина и жене, на хиљаде њих. Огист Боп, француски посланик на српском двору, у својој књизи „Са српском војском преко Албаније 1915. године“, даје један од описа велике голготе српског народа:

„...Сви су изледали крајње изнурени, као прави лешеви корачали су с муком, мршави, исхијени, суморни, црна лица, уташена погледа. Њихово тужно дефиловање настајављало се по чиваве дане, по кишом, по длаћу, по снегу. Никаква жалба није се чула са усана ових људи који су толико проиштили, као да их је нека зла код тонила, ишли су ћушећи; само би кашито проговорили хлеба; то је била једина реч коју су имали снаге изговорити...“²⁰

Повлачење српске артиљерије 1915.

На овом „маршу смрти“ како га поједини историографи називају, измучени и изнемогли од глади, болести, јаким мразева, снега и леда, свакодневног пешачења и константне борбе са качацама, арнаутским бандитима, у беспућу Албаније живот је изгубило 217.455 деце, жена и људи, од којих је 77.400 војника, официра и подофицира.²¹ Од око 40.000 непунолетних дечака, колико их је мобилисано 1915. године, преко 30.000 их је изгубило животе у повлачењу преко Албаније. Након пребацивања српске војске из албанских лука, од стране савезника крајем 1915. и почетком 1916. године, на Крфу, Тунису, Француској и Корзици наћи ће се 164.691 војник и старшина српске војске.²²

Током 1915. године уместо Ужичке војске образован је Ужички одред који је био у саставу Прве армије, под командом пуковника Ивана Павловића. Приликом повлачења је имао задатак да штити правце од Пећи и Новог Пазара до Андријевице и Бера и осигура неометан долазак војске у Подгорицу и Скадар, а да затим и сам сачека савезничке бродове.²³ Одред се 2. фебруара 1916. године искрцао на острво Крф где је смештен у прихватни логор Голово. Претрпео је велике губитке и у борбама и приликом повлачења. По укупним губицима одред је био преполовљен.

20 М. Прелевић, *Срби на Крфу 1916–1918*, Београд 1998, 30.

21 М. Прелевић, *Наведено дело*, 7.

22 П. Опачић, *Од Београда до Крфа 1915–1916*, Нови Сад 2015, 151.

23 М. Зотовић и други, *Историја Титовог Ужица*, књига I, Београд, 1989, 911.

Српска војска на Крфу, лечење и реорганизација трупа

Након проживљене голготе, српску војску је у албанским лукама сачекало ново разочарење. Није било бродова за транспорт нити хране коју је требало да обезбеди савезници. Италијани су били ти који су правили опструкције и трошили драгоцену време за спас српских трупа. Ипак, транспорт је започет под притиском Русије на првом месту, али и Француске која је без консултација са Енглеском и Италијом извршила запоседање острва Крф и одредила га као базу за опоравак и реорганизацију српске војске. Крф је био под суверенитетом Грчке која је уложила оштар протест. Међутим, француске снаге су 11. јануара 1916. окупирале острво и започеле транспорт трупа. Британци и Италијани су стављени пред свршен чин па су стога пожурили да на острву осигурају своје присуство. Мора се напоменути чињеница да Србија вероватно не би доживела трагичну судбину из 1915. године да није изостала обећавана помоћ Антанте. Српска влада и војници су, нажалост, касно схватили да су били само пиони у егоистичној политици великих сила. Такву наопаку политику Антанте исправиле су Русија и понајвише Француска која је свим силама настојала да евакуише српску војску и обезбеди услове за њен опоравак и реорганизацију, али и да српској влади обезбеди што боље позиције на међусавезничким конференцијама.

Лешеве српских војника на Крфу

Српска влада и Врховна команда су на Крф стигли у другој половини јануара 1916. године. На пустом острву Лазарет, близу крфског пристаништа, вршено је искрцавање трупа, општа дезинфекција и одвајање болесних од здравих. Каменито и пусто острво Видо било је место где су преношени болесни. Касније ће оно, због броја умрлих на њему, бити називано „Острво смрти“. Они који су били здравији искрцавани су у прихватне логоре Говино, Ипсос, Матијас и друге на Крфу.²⁴ Смртност је била велика. Према подацима којима располажемо број умрлих у једном дану, по доласку на Крф, кретао се преко 150 људи. До краја марта 1916. године на Крфу је умрло око 7.000 ратника. Др Владимир Станојевић даје приказ ужасних приказа са острва Видо: „На обали су видели јомилу људских лешева, наслањених као мейрена дрва једно њреко

²⁴ М. Антонијевић, *Ужичани у Првом светском рату*, Титово Ужице 1986, 98–99.

другој у неколико сирајџова. Гомила је њо висини била изнад човечијеј расџа, а у дужини десетину метара и више.²⁵ Услед немогућности сахрањивања на острву, лешеве су са француске лађе спуштани у море са каменом везаним око врата, како би били повучени на морско дно.

Опоравак физички исцрпљених војника, оболелих од запаљења црева, плућних и других болести изискивало је доста времена, којег нажалост није било. У току фебруара 1916. године почела је Верденска битка у којој је на обе стране учествовало преко два милиона војника. Савезницима је било неопходно отварање нових фронта у Трансилванији и код Солуна како би се спречило даље пребацивање немачких снага у Француску. Српска војска је само за два месеца извршила опоравак трупа и почела обуку и припреме за одлазак на Солунски фронт.

Реорганизација свих родова и служби српске војске представљала је најзначајнији задатак Врховне команде и владе. На чело нове Врховне команде постављен је генерал Петар Бојовић а ново устројство војске изгледало је овако: образоване су Прва, Друга и Трећа армија и Коњичка дивизија. Три армије су уместо досадашњих дванаест имале шест пешадијских дивизија. Три ужичка пука (IV пук I и II позива, кадровски) спојени су у један под називом IV пешадијски пук „Стеван Немања“ који је био у саставу Дринске дивизије. На дан формирања, 25. фебруара, имао је 2.990 војника. Формиране су артиљеријске и инжињеријске јединице, интендантска и санитетска служба.

Снабдевање наше војске храном, свим врстама оружја и муницијом, униформама, санитетским и другим потребним материјалом преузела је на себе Француска. Знатан број људства је био необучен или недовољно обучен за војне операције, па се стога обука изводила свакодневно у свим родовима и томе се посвећивала највећа пажња. Највише пажње се посвећивало стрељачкој обуци, борбама чета, ратној служби и настави гађања. Вршена је обука за руковање француским пушкама и пиштољима, митраљезима и топовима.²⁶ Крајем априла Врховна команда имала је на располагању 147.000 војника. Обука је извршена током априла и маја у ширем појасу Солуна у који је српска војска пребачена поморским путем, док су прве ратне операције почеле већ у јулу 1916. године.

Продој Солунског фронта

Солунски фронт био је дужине око 450км и протезао се од Отранског залива до Валоне. На инсистирање наше Врховне команде добили смо засебан део фронта и били на левом крилу према непријатењу, док су средину и десно крило држали Французи и Енглези. Савезници су имали укупно око 270.000 војника, док су непријатељске снаге располагале са око 300.000 војника.

Реорганизована српска војска, према речима француског команданта Ларшера, с нестрпљењем је чекала нови обрачун са бугарским и немачким војницима. У другој

25 П. Опачић, *Од Београда до Крфа 1915–1916*, Нови Сад 2015, 165.

26 М. Војводић, Д. Живојиновић, *Велики рат Србије 1914–1918*, Београд 1970, 265–266.

половини августа 1916. године одиграла се Горничевска битка која се водила за овладавање граничних превоја на старој српско–грчкој граници, као и да се спречи покушај продора бугарских трупа на грчку територију чиме би се угрозио опстанак Солунског фронта.²⁷ Бугари су кренули врло офанзивно, борбе су биле веома исцрпљујуће, српска војска је имала велике губитке. Доласком војводе Мишића за команданта Прве армије и генерала Милоша Васића за команданта Треће армије, долази до српске контраофанзиве након које је освојено Горничево и Лерин а непријатељ одбачен. Осокољена овим успехом, српска војска у првој половини септембра наставља са офанзивом и започиње борбе за Кајмакчалан, највиши врх планине Нице. Највише успеха постигла је Дринска дивизија, под командом пуковника Крсте Смиљанића, у чијем саставу је био и Ужички пук који је у том тренутку имао око 2.140 војника. Борбе за овладавање масива Кајмакчалана почеле су 12. септембра и трајале 19 дана. Борбе су биле жестоке, са великим губицима на обе стране. Положаји су прелазили из једних руку у друге и по неколико пута, а вођене су и борбе „прса у прса“. Дринска дивизија је 18. септембра заузела највиши врх Кајмакчалана, што је изазвало опште одушевљење српске Врховне команде и савезничких снага. Међутим, 26. септембра, непријатељ, освежен новим снагама, наноси тешке губитке Дринској дивизији, и поново осваја Кајмакчалан. Ипак 30. септембра српске трупе коначно су одбациле непријатеља који се „разбежао на све стране“. Борбе за Кајмакчалан биле су завршене.

Пораз на Кајмакчалану разочарао је немачку Врховну команду у тој мери да је одузела македонски фронт из бугарске надлежности, формирала заједничке јединице под командом немачког генерала Белова и отпочела са слањем појачања на битољски фронт.²⁸ Почетак битољских операција Немачка је дочекала организованије и енергичније. Француско–руска армија под командом генерала Кордонијеа, није остварила никакве успехе, заправо – претрпела је велике губитке. На другој страни, српска Друга армија је у садејству са Дринском дивизијом покушавала да овлада линијом Козјак–Ветерник–Добро Поље–Соко чиме би овлада долином Вардара. Међутим, успеси су били веома мали а губици велики. Ужички пук је половином октобра водио операције на левој обали Црне реке код Скочивира, Ивенској греди и Црној чуки. Успели су крајем месеца да заробе 270 бугарских војника, али су, такође, имали губитака и постепено су губили снагу услед исцрпних борби, лоше опреме, нередовног снабдевања, поцепане одеће, лошег времена, као и саме конфигурације терена. Забележено је да су војници изјављивали да им је долазило да се сами убију. Морал у јединицама је поприлично пао.²⁹ Крајем октобра и почетком новембра ситуација се мења у корист савезника. Опет је највише заслуга за то имала српска војска. Нарочито су били велики губици бугарске војске, која је у појединим јединицама била десеткована. Њихови положаји су полако почели да попуштају, а са њима и немачки. Фронт је био пробијен на појединим котима. Схвативши да је фронт неодржив, командант немачко–бугарске армије генерал Бемел доноси одлуку о напуштању Битоља. У њега је 19. новембра ушао Први пук српске Коњичке дивизије, а затим и руска пешадија. Био је то највећи успех савезничке офанзиве у 1916. години на Солунском фронту, плаћен високом ценом. Бројно стање армија сведено је на минимум. Поједини пукови су били сведени на ниво

27 *Зборник радова књ. 5, Србија 1916. године*, Београд 1987, 26.

28 *Зборник радова књ. 5, Србија 1916. године*, Београд 1987, 55.

29 М. Антонијевић, *Ужичани у Првом свейском райу*, Титово Ужице 1986, 112–114.

батаљона. До 1917. године Дринска дивизија је изгубила 7.939 људи, а сам Четврти пук 2.067, највише од свих пукова.³⁰

Након снажног ударца који су немачке и бугарске јединице претрпеле на Солунском фронту 1916. године, током 1917. године није битно измењена стратегијско-оперативна ситуација. Савезничка неактивност на Солунском фронту, фебруарска револуција у Русији, бројно стање српских дивизија сведено на минимум, велике жртве приликом борби за Кајмакчалан и Битољ, исцрпљеност војника, све је резултирало дуготрајним рововским ратом који је трајао скоро пуне две године. Дошло је до нове велике реорганизације српске војске. За новог начелника штаба Врховне команде постављен је војвода Живојин Мишић. Расформирани су четврти пукови у свим дивизијама и укинута Трећа Армија, па су тако српску војску сачињавале две армије и једна коњичка дивизија.³¹ Током 1917. и 1918. године српска војска биће потпомогнута добровољцима из Русије и Америке. У завршним операцијама је број добровољаца био преко 20.000.³² Ужички пук је током 1917. и 1918. године био на падинама Сокола, Рововске и Трновске косе. Те положаје је држао све до почетка нове Солунске офанзиве.

У зору 14. септембра 1918. године у шест часова почела је артиљеријска припрема за пробој Солунског фронта.³³ Око шест стотина топова разног калибра двадесет четири часа је гранатирало положаје непријатељске војске. У садејству са артиљеријом дејствовало је ваздухопловство и копнене трупе. Српска војска држала је фронт у дужини од 33км од Бахова до Градешнице: Друга армија (три српске и две француске дивизије) јужне падине Ветерника, Кравице, Доброг поља и југозападни огранак Сокола; Прва армија (три дивизије) део фронта од Сокола до Градешнице.³⁴ Дринска дивизија и Ужички пук били су у саставу Прве армије генерала Петра Бојовића. Српска војска извршила је успешан пробој фронта 15. и 16. септембра на линији Ветерник–Добро поље–Сокол и Тополац–Козјак.³⁵ Српско–француске дивизије успешно су изводиле операције па је тако наредних дана створен међупростор између 1. бугарске и 11. немачке армије у ширини од 50км. Прва армија је дошла до линије Велес–Прилеп, а Друга армија је избила на Вардар. Непријатељ је био принуђен да се повлачи. Осокољени овим успесима српски војници незадрживо су гонили непријатеља. Већ крајем септембра делови Прве армије улазе у Велес и Овче поље. Овим се наша војска удаљила од француске и енглеске за два дана марша.³⁶ Српска Коњичка дивизија која се налазила у склопу Друге армије и коњичка бригада генерала Жуино Гамбете беспштедно гони непријатеља према Прилепу и Скопљу. Ослобађајући једно место за другим, створени су услови да се успостави фронт на линији Ниш–Софија–Пловдив. Бугарска војска је у потпуности била разбијена, деморалисана и избачена из строја. Схвативши да је рат за њу изгубљен и да ће српска војска убрзо ући у њену територију, Бугарска 29. септембра 1918. године, у Солуну потписује капитулацију.³⁷ Услови примирја били су врло тешки

30 М. Антонијевић, *Ужичани у Првом свейском райу*, Титово Ужице 1986, 115.

31 М. Војводић, Д. Живојиновић, *Велики рай Србије 1914–1918*, Београд 1970, 352.

32 *Зборник радова књ. 6, Србија 1917. године*, Београд 1987, 157–160.

33 *Српска војска и Солунска офанзива*, Београд 1932, 52.

34 П. Опачић, *Солунска офанзива 1918*, Београд 1980, 70–71.

35 *Српска војска и Солунска офанзива*, Београд 1932, 54–58.

36 М. Антонијевић, *Ужичани у Првом свейском райу*, Титово Ужице 1986, 150.

37 *Српска војска и Солунска офанзива*, Београд 1932, 76.

и неповољни по Бугаре, али су они прихваћени без оклевања само са једним захтевом, а то је да се српска војска не пушта у Бугарску.³⁸ Овај податак показује колико су се Бугари плашили да би им наша војска узвратила одмаздом за злочине, убиства и зверства која су починили, силовања наших жена и девојака, хапшења и интернирања у логоре, окупационе и друге репресалије које су спроводили на територији Србије. Једну ствар су само заборавили: српски војник је увек частан и достојанствен, и у поразу и у победи.

Завршне операције за ослобођење Србије 1918. године

Након избацивања Бугарске из рата, српска Прва армија добија задатак да што пре продре у нишку област, пресече главне саобраћајнице између Бугарске и Централних сила и на северу заштити распоред савезничких армија.³⁹ У ту сврху Првој армији је додељена српска Коњичка дивизија и француска Коњичка бригада генерала Гамбете. Немци су намеравали да осигурају јужноморавску долину и код Врања успоставе нову одбрамбену линију. Наша војска је 3. октобра избила код Прешева и ту успешно потисла делове аустро–немачких снага ка Врању. Наредног дана, Дринска и Дунавска дивизија поново су потукле и потисле непријатеља и ослободиле Врање.⁴⁰ Наша војска је назадрживо напредовала све дубље у унутрашњост државе, ослобађајући град за градом. Непријатељ се у потпуном нереду све више повлачио пружајући слаб отпор. У ратном дневнику пуковника Стевана Ј. Туцовића наводи се: *„Наши њредњи делови били су испред Крушевца и не налазе ниједе на њепријатеље. Новостии са осџалих фронтџова било је немоуће добијати од њочетџка наше офанзиве, јер смо се џако дрзо креџали да смо изџубили све везе са џозадином. Чесџо нас ни наше коморе нису моџле да сџиџну...“*⁴¹ Ужички пук је прошавши Врањску дању, 6. октобра стигао у Сурдулицу, да би већ 9. октобра прешао на леву обалу Јужне Мораве и реон с. Бојник. Задатак је био затворити правац Прокупље–Житни поток–Бојник–Лесковац. Након овога, Ужички пук је учествовао као испомоћ у борбама за ослобођење Ниша од 10. до 13. октобра.⁴² Пад Ниша још више је подигао морал српској војсци. Коначно ослобођење целе Србије било је само питање дана.

Слом Солунског фронта, иступање Бугарске из рата и незадрживо напредовање српских трупа, натерало је Немачку да нареди опште повлачење и да препусти балканско ратиште Аустроугарској. Српске трупе, потпомогнуте француским, током октобра 1918. године ослобађале су део по део Србије, гонећи непријатеља у одступању. Дунавска дивизија 1. новембра свечано улази у Београд. После 46 дана од почетка пробоја Солунског фронта и 500 пређених километара српске и француске трупе ослободиле

38 В. Голубовић, П. Павловић, Н. Пешић, Милунка Савић, витез Карађорђевог звезде и легије части, Нови Сад 2015, 114.

39 П. Опачић, *Солунска офанзива 1918*, Београд 1980, 283.

40 *Српска војска и Солунска офанзива*, Београд 1932, 90.

41 приредили др А. В. Савић, Ђ. Пилчевић, Ратни дневник пуковника Стевана Ј. Туцовића, Ужице 2017, 329.

42 Д. Дрндаревић, Љ. Мацура, Ратни пут Ужичког IV пешадијског пука од 1914. до 1918. године, Ужице 1999, 23.

су целокупну територију Краљевине Србије и избиле на граничне реке – Дунав, Саву и Дрину.

У Ужице је, 1. новембра, ушла претходница Тимочке дивизије, тачније њен коњички дивизион. Непријатељ је већ раније одступио, тако да је дивизион без борбе ушао у град.⁴³ Дочекали су их грађани са радошћу и цвећем. На неколико места у граду биле су постављене тријумфалне капије и славолуци. На једном од њих је писало „*Нашим храбрим ослободиоцима захвално Ужице*“. Забележен је и један приказ тог дочека: „*Војска улази у Ужице, дочекује своју прву пешачку чету која долази после ројсџива. Зауставим чету. Народ се наједанпут почело расклањати. Видим праве пролаз да ми неко приђе. Поледам: моја жена Милица која се задесила ту са све троје наше деце. Илча ми доше у наручје, ја и ја сиђем с коња међу народ. Моја ме Ружа љуби, Милан ме обљрило, а народ ме засија цвећем. Све војнике окијише цвећем и једва кренусмо кроз варош према касарни. У пролазу кроз варош, са свију страна само поклици, венци и цвеће. Предвече стигне и цео џук. Примих моју чету ја ојет кроз варош. Војна музика свира и џрува пред џуком рајника засујих цвећем, достојних својих предака чије традиције џворе о херојстџиву и ејској величини српске војске. Једва се џровлачимо кроз силан народ који нам је изашао у саусрет џе кличе: „Живели ослободиоци! Живели!“ и засија нас цвећем. Кроз цело Ужице беснео је оркан одушевљења. Неколико џријумфалних капија нам џодише и исџод њих џрођосмо.“*

Ослобођењем Србије створени су предуслови да се Аустроугарска што пре примора на потписивање капитулације. На инсистирање генерала Френше Депреа, требало је да српска војска што пре продре на територију двојне монархије са задатком да запоседну све југословенске области под Аустроугарском: Банат, Бачку, Срем, Славонију, Хрватску, Словенију, Босну и Херцеговину и Далмацију.⁴⁴ Приближавање српске војске јужним границама двојне монархије убрзало је унутрашњу кризу која ју је захватила, слом и распад њене војске. Аустроугарска је потписала капитулацију 4. новембра и тиме је њена војска изашла из рата. Немачка, напуштена од својих савезника, немајући било каквих изгледа да може било шта урадити на бојном пољу, одлучује да 11. новембра моли за примирје. Тиме су ратна дејства престала на свим светским ратиштима.

Са завршетком Великог рата није одмах извршена општа демобилизација војске. То је учињено тек 5. априла 1920. го-

Улазак коњичког дивизиона Тимочке дивизије у Ужице, 1. новембар 1918. године

43 М. Антонијевић, *Ужичани у Првом свејском рајџу*, Титово Ужице 1986, 158.

44 П. Опачић, *Солунска офанзива 1918*, Београд 1980, 396.

дине. Стари и искусни ратници, старешине и војници обучавали су регруте и у мањим групама одлазили својим кућама на заслужено одсуство. Ужички пук је био реорганизован и поједини његови делови су придодати другим јединицама. Изузев старих војника који су демобилисани и враћени кућама, највећи део је био на дужности све до опште демобилизације.

Велики рат називан је тако јер до тада није било ратова у светској историји који су имали тако велики број учесника, велики број жртава, војних и цивилних, велики број рањених, у тој мери уништена инфраструктуру, нити је са таквом жестином и интезитетом вођен иједан други рат. У њему су на свакој од зарађених страна нестале читаве генерације ђака, студената, омладине, радника и сељака. Србија је из рата изашла као победница али са огромним људским жтврвама и материјалним разарањима. Током четири године рата, Србија је изгубила преко 1, 245.000 становника, односно 28% своје популације. Око 53% мушког становништва је страдало. Србију је задесила права дефографска катастрофа, а изгубила је и преко 50% свог националног богатства. Ужиче и Златиборски округ поделили су судбину целе Србије. Досадашња истраживања казују да је у Ужичком срезу настрадало 2.871 лице. Ужичка војска, а касније Ужички IV пук дао је немерљив допринос током непријатељске офанзиве, пробоја Солунског фронта и ослобођења Србије.

Закључак

Трогодишња окупација Србије, по мериторним сведочењима многих савременика, била је окрутна према српском становништву на свим пољима његовог националног живота – колонијалне експлоатације природних и привредних ресурса. Окупираном Србијом управљао је Војно-генерални гувернман, који је у име владе у Бечу издао велики број уредаба, ограничења и казни српском сатановништву, посебно у извозу разне врсте хране и масовним интернирањима, као и гашење српске националне мисли и њене ослободилачке, прогресивне, стваралачке идеје, и конкретног доприноса општем развиту прилика на Балкану и сарадње међу балканским народима. Тако је и живот у Ужицу текао по строгим правилима аустроугарске крајскомандатуре, која се састојала од следећег: слања становништва у радне логоре, кажњавања сваког отпора окупаторској власти, велике реквизиције животних намирница, жита, воћа, поврћа, стоке, обавезан рад на изградњи путева и сечи шума, организација школства по новим принципима, забрана рада свих политичких, културних и спортских организација и друштава и др. Тешком положају и страдању становништва допринела је немаштина и глад, као и епидемије: богиње, трбушни тифус, срдобоља, а 1918. и епидемија грипа названа „шпанска грозница“.

Док је на окупираној територији власт све немилосрдније спроводила своје захтеве и све теже одржавала свој систем, на фронтима су припремане одлучујуће операције. Пробојем Солунског фронта, и даљим напредовањем српске војске, Ужиче и ужички крај су коначно ослобођење дочекали уласком трупа Тимочке дивизије, 1. новембра 1918. године.

СПИСАК ИЗЛОЖЕНОГ МУЗЕЈСКОГ МАТЕРИЈАЛА АРХИВСКА ГРАЂА, ПЛАКАТИ, ПРЕДМЕТИ, ФОТОГРАФИЈЕ

1. Објава, о уређењу грађанског судства по законима српским, (Окружни суд у Ужицу почиње са радом, 28. јун 1916, дим: 71 x 44 цм, инв. бр. 4341
2. Објава, забрана продавања лектуре на француском, енглеском и талијанском језику, 28. децембар 1916. дим. 47 x 30 цм, инв. бр. 4327
3. Обзнана о попису становништва и стоке, јуни 1916, дим. 77 x 31 цм, инв. бр. 4310
4. Објава о начину плаћања, јун 1916, дим. 70 X 50 цм, инв. бр. 4334
5. Објава, о оснивању банке у Ужицу, 12. мај 1917. дим. 50 x 64 цм, инв. бр. 4338
6. Проглас-надлежног заповедништва КК о увођењу смртне казне за политичке злочине, 1917. дим. 64 x 90 цм, инв. бр. 4397
7. Објава, кажњавање сваке врсте побуне, и награде за сараднике, 1917, дим. 64 x 90 цм, инв. бр. 4352
8. Објава, о забрани и казни поседовања оружја, 1. децембар 1917. дим. 50 X 37, 5 цм.инв. бр. 4328
9. Објава, о незаконитом ношењу и чувању оружја и мунивије у супротном биће кажњен смрћу на вјешалима, 24. октобар 1916. дим. 63 x 51 цм, инв. бр. 4326
10. Објава о хватању разбојника и награда за оне који помогну хапшење разбојника, 13. октобар 1916, дим. 61 x 49 цм, инв. бр. 4309
11. Објава, за ограничење кретања, 8. новембар 1916, дим. 60 x 40 цм, инв. бр.4325
12. Објава о прикупљању шишарки, септембар 1916, дим. 69, 5 x 63, 4304
13. Објава о искоришћавању жетвеног приноса, јун 1916, дим. 106 x 70 цм, инв. бр. 4300
14. Објава о прикупљању кошпица, 4. октобар 1916, дим. 63 x 47цм, инв. бр. 4305
15. Објава о сушењу јабука и крушака, 14. октобар 1916, дим. 63 x 47,5 цм, инв. бр. 4306
16. Amts-Blatt des k.u.k.Kreiskommandos Užice, K- 438
17. REISE-PASS, Anđa Kukoljac, 1917. инв. бр. 4387
18. REISE-PASS, Kremić Milutina, 1918, инв. бр. 4388
19. Налепнице, Прва српска дуњевача из произвођачке радње Милутина Кремића, инв. бр. 4388
20. KALENDAR Vojne glavne gubernije u Srbiji 1918. Beograd, inv. br. 4389
21. Писмо војника Милана Томића, девојци Љепосави, Ада Курјачица, 1914. инв. бр. 4289
22. Месечни извештај окружне команде, Ужице, о отварању народних школа, пољопривредним радовима, несташници петролеја, пословању ткачнице, санитарским приликама. Извештај се доставља делегату комитета за ратну привреду 15. јул 1917. AC,VGG 20 -74
23. Извештај окружне команде Ужице да су се јавиле на дужност учитељице: Кос Елизабета, Долицки Штефанија Марија, Фуцић Марија и Лазар Марија, 9. јул 1917. AC, VGG 8 - 1399
24. Наредба Окружној команди у Пријеполу са програмом обележавања рођендана цара Карла IV 26. мај 1918. године. AC, VGG 18 -751
25. Плакат, прва годишњица свог ослобођења од тешког Аустро-мађарског ропства 1919. инв. бр. 6269
26. Фотографија Десимира Бакића, учесника Првог светског рата из Горње Јабланице урамљена у дрвени рам, у чијем доњм делу је урезан натпис „ЗА УСПОМЕНУ ИЗ РОПСТВА, АШАХ 1918“, инв. бр. 83
27. Дрвене двојнице, украшене интарзијом, на њима је урезан натпис, са једне стране ВЛАД. МИЛОВАНОВИЋ а с друге УСП. ИЗ. РАТА. 12. 18. Г. инв. бр. 85
28. Војничка порција са поклопцем. На порцији урезан текст (латиницом) Ковачевић Владимир Ужице. Б-М 1917/30/ VI. Припадала Владимиру Ковачевићу из Бјелотића, војник 17 пешадијског пука Дринске дивизије, инв.бр. 91
29. Карабин Berthier M1916 France инв. бр. 815
30. Карабин Mannlicher M1895 Budapest инв. бр. 366
31. Пушка Steyr Mannlicher M1895 инв. бр. 1241
32. Енглеска пушка Lee Enfield Mark III инв. бр. 1186
33. Двоглед, инв. бр. 4695
34. Бајонет француски М-1870, инв. бр. 29
35. Официрски нож Mannlicher, инв. бр. 60
36. Шаркија, успомена из рата поднаредника “Светозара Марјановића, 1914-1915, инв. бр. 1641.

ПРЕДМЕТИ МИЛА МАКСИМОВИЋА,
ПЕШАДИЈСКИ КАПЕТАН ПРВЕ КЛАСЕ, У – 32801

37. Урамљена фотографија Мила П. Максимовића (48 x 42 цм), дрвени рам
38. Урамљена фотографија, (42 x 28 цм) стилски рам, (Миле са официрима)
39. Урамљена фотографија (40 x 35 цм), дрвени рам, (Група официра са представницима три конфесије; католичке, православне и исламске)
40. Дрвена кутија са доминама (у њој домене). На поклопцу кутије урезан натпис: УСП. ИЗ. ВР. ПАТА. ОД. 12: 13, 14, 15, 16 17. ЈОД, између орнамента (22 X 6 цм.)
41. Дрвена муштика (23, 5 x 3 цм) врх и крај муштике украшени интарзијом . На средини муштике урезан натпис; УСПОМЕНА ИЗ ЕВРО П ПАТА. 1918. Г СО СОЛУНСКИ ФРОНТ
42. Цигарет муштика (9 цм), дрво – метал, украшена интарзијом
43. Предмет од пушчане муниције, месинг изрезбарен (9 цм)
44. Мастионица од дрвета, на поклопцу изрезбарен мотив (јагода са листом)
45. Ланени џак 150 x 51, на њему печат K und K, М.В. С.Х.С. -
46. Орден Белог орла са мачевима петог реда (V)
47. Повеља Ордена Белог орла са мачевима Мила П. Максимовића (1927)
48. Повеља Медаље за војничке врлине Мила П. Максимовића (1926)
49. Повеља Златне медаље за храброст Мила П. Максимовића (1918)
50. Повеља Златне медаље за храброст Мила П. Максимовића (1920)
51. Повеља Албанске споменице Мила П. Максимовића (1920)
52. Орден Југословенске круне петог реда (V) у кутији
53. Повеља Ордена Југословенске круне (V) реда 1938
54. Аустроугарска значка 1914, црвена трака, и две границе
55. Кокарда Александар I, 3. ком.
56. Кокарда Петар II

ФОТОГРАФИЈЕ

57. Ужице почетком XX века инв.бр. 4
58. Ужице Касарна 4 пешадијског пука, Крчагово, инв. бр. 5719
59. Кондер, 15. јануар, 1915. На Јеловој гори 3 чета 1. батаљона X пешадијског пука II позива у свом биваку, инв. бр. 1664
60. Штаб Ужичке бригаде на Трешњици, која је заузета 25. новембра 1914. у борбама пред Ужицем 1. Командант бригаде Иван С. Павловић, 2. Командант артиљерије у бригади потпуковник Петар Тодоровић, 3. Ађутант команданта бригаде мајор Бранимир Сретеновић. инв. бр. 66
61. Милош Божановић, генерал, командант Ужичке војске до 10.10.1914. Ратни албум 1914-1918.
62. Вукоман Арачић, командант Ужичке војске од од 10.10.1914. до марта 1915. Ратни албум 1914-1918.
63. Иван С. Павловић, командант Ужичке бригаде, инв. бр. 4528
64. Крста Смиљанић, генерал, командант Обреновачког одреда 1914. После Церске битке до краја рата 1918. командант Дринске дивизије, У-28862/2
65. Ужице 1915, Ужичка војска се повлачи без борбе из града 29. октобра 1915. Непријатељ је ушао у небрањену варош 3. новембра 1915. године, инв. бр. 2526
66. Српски интернирци у Нежидеру, међу њима и ужичани, инв. бр. 200
67. Ужичани у логору Нежидер, трговачки курс март-август 1917. инв. бр. 97/1
68. Ужичани у логору Нежидер, преузето из Ужички зборник 7/1978.
69. Спасоје Марковић, отац Милоша Марковића, у заробљеништву у Мађарској, 7.08.1917, инв. бр. 1994
70. Погибиа ђака Радоја Ђосовића 1917. инв. бр. 37
71. Вешање попа Вељка Танкосића, инв. бр. 64 и 4536
72. Зграда Гимназије у којој су у периоду окупације биле смештене штмпарије Романовић и Поповић, инв. бр. 17
73. Љубомир Романовић, штампар, преузето из Историја Титовог Ужица
74. Славко Поповић, штампар, преузето из Историја Титовог Ужица
75. Тениско игралиште у време окупације, инв. бр. У-28910
76. Милош Перовић, песник 1874-1918., преузето из Историје Титовог Ужица
77. Аустроугарски војници утоварају запленау стоку на ужичкој железничкој станици, инв. бр. 6
78. Биоскоп у Ужицу 1916-1918. инв. бр. 127

79. Сељаци чекају потврде о предатој стоци, инв. бр. 10
80. Аустроугарски војници надзиру рад у пинтерској радионици, инв. бр. 8
81. Обавезан кулук: сеча шума и изградња путева, инв. бр. 28862
82. Особље Ужичке општине под окупацијом, децембар 1917. Седе с лева: 2. Миљко Панић, трговац, 3. Добросав Јевремовић, трговац; Стоје с лева: 2. Драгољуб Митровић, 4. Дамљан Трифуновић, судија, 5. Драган Аранђеловић, 6. Боривоје Илић, предузимач, 7. Јоцо Митровић, инв. бр. 3
83. Председници општина код крајскоманданта поводом рођендана Карла IV, последњег аустроугарског цара (1917-1918), инв. бр. 61
84. Виђенији грађани Ужица, с десна на лево Добросав Јевремовић трговац, Симо Терзић адвокат, Свето Јокановић трговац, Јанко Турудић инжењер, Стаматовић Милан, Вукола Д. и Вељко Лазић трговац са представником аустроугарске власти 1916-1918. инв. бр. 198
85. Један разред ужичке гимназије са аустроугарском учитељицом 1917-1918. инв. бр. 451
86. Један разред основне школе са аустроугарским учитељом 1918. инв. бр. 497
87. Аустроугарске учитељице: Коси Елизабета, Долицки Штефанија Марија, Фуцић Марија и Лазар Марија и учитељи 1917, инв. бр. 501
88. Ужице 20.8.1917. сахрана српског официра Радоја Поповића, активног поручника 10 пешадијског пука, инв. бр. 62
89. Смotra поводом рођендана последњег аустроугарског цара Карла IV (приватно власништво)
90. Музичирање у окупираном Ужицу, инв. бр. 199
91. Вежба аустроугарске војске на ужичком старом граду, инв. бр. 13
92. Тренутак предаха, аустроугарски војници са мештанима, инв. бр. 1

Conclusion

The three-year occupation of Serbia, according to the meritorious testimonies of many contemporaries, was cruel to the Serbian population in all fields of its national life - colonial exploitation of natural and economic resources. The occupied Serbia was governed by the Military General Government, which issued a large number of decrees on behalf of the government in Vienna, as well as restrictions and penalties for Serbian population, especially in the export of various types of food and mass internments, as well as the extinction of the Serbian national thought and its liberation, progressive, creative idea and a concrete contribution to the overall development of the situation in the Balkans and cooperation among the Balkan peoples. Thus, life in Uzice passed by strict rules of the Austro-Hungarian command, which consisted of the following: sending the population into labor camps, punishing each resistance to the occupying power, great requisitions of basic foods, grain, fruit, vegetables, cattle, compulsory work on the construction of roads and cutting of forests, organization of schooling according to new principles, prohibition of the work of all political, cultural and sports organizations and societies, etc. Poverty and hunger contributed to difficult position and suffering of the population, as well as epidemics of measles, abdominal typhus, dysentery and in 1918 the influenza epidemic called "Spanish fever".

While in the occupied territory the authorities carried out their demands ruthlessly and increasingly tended to maintain their system, decisive operations were prepared on the front lines. With the breakthrough of the Thessaloniki front, and further progress of the Serbian army, Užice and Užice region saw final liberation with the entering of the troops of the Timok Division on November 1, 1918.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

Објаве: инв. бр. 4341, 4327, 4310, 4334, 4338, 4397, 4352, 4328, 4326, 4309, 4325, 4304, 4300, 4305, 4306, Историјска збирка Народног музеја Ужице.
Архив Србије, VGG 20–74, VGG 8–1399, VGG 18–751.

Литература:

- М. Антонијевић, *Ужичани у Првом светском рату*, Титово Ужице, 1986.
М. Војводић, Д. Живојиновић, *Велики рат Србије 1914–1918*, Београд 1970.
В. Голубовић, П. Павловић, Н. Пешић, *Милунка Савић, вијез Карађорђевог звезда и леије часи*, Нови Сад 2015.
Д. Дрндаревић, Љ. Мацура, *Ратни дани Ужичког IV пешадијског пука од 1914. до 1918. године*, Ужице 1999.
М. Зотовић и други, *Историја Титовог Ужича*, Београд 1989.
Зборник радова књ. 5, Србија 1916. године, Београд 1987.
Зборник радова књ. 6, Србија 1917. године, Београд 1987.
Д. Лапчевић, *Окупација*, Београд.
А. Митровић, *Сиварање немачке окупационе зоне и аустроугарске управе у Србији у јесен 1915–пролеће 1916, Историјски гласник 1–2 (1977)* Београд, 1977.
П. Опачић, *Од Београда до Крфа 1915–1916*, Нови Сад 2015.
П. Опачић, *Солунска офанзива 1918*, Београд 1980.
Љ. Поповић–М. Раонић, *Интернири ужичког краја у 1916. години, Прилози за историју ужичког краја у I светском рату*.
М. Прелевић, *Срби на Крфу 1916–1918*, Београд 1998.
приредили др А. В. Савић, Ђ. Пилчевић, *Ратни дневник пуковника Стевана Ј. Туцовића*, Ужице 2017.
др Д. Смиљанић, *Усуи*, Београд, 1930.
Српска војска и Солунска офанзива, Београд 1932.
В. Стојанчевић, *Србија и српски народ у рату и окупацији 1914–1918*, Обреновац, 2016.
Б. Трифунковић, *Живот под окупацијом*, Чачак, 2010.

K. U.
No. 11